תנ״ך · ראשונים · רד״ק · נביאים

רד"ק על הושע

רבנו דוד קמחי [הרד"ק]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רד"ק על הושע

רבנו דוד קמחי [הרד"ק]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רדק-על-הושע/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 7
פסוק א 7
פסוק ב 7
פסוק ג 7
פסוק ד 8
פסוק ה 8
פסוק ו 8
פסוק ז 9
פסוק ח 9
פסוק ט 9
פרק ב 9
פסוק א 9
פסוק ב 10
פסוק ג 10
פסוק ד 10
פסוק ה 11
פסוק ו 11
פסוק ז 11
פסוק ח 12
פסוק ט 12
פסוק י 12
פסוק יא 12
פסוק יב 13
פסוק יג 13
פסוק יד 13
פסוק טו 13
פסוק טז 14
פסוק יז 14
פסוק יח 15
פסוק יט 15
פסוק כ 15
פסוק כא 15
פסוק כב 16
פסוק כג 16
פסוק כד 16
פסוק כה 16
פרק ג 17
פסוק א 17
פסוק ב 17
פסוק ג 18
פסוק ד 18
פסוק ה 18
פרק ד 19
פסוק א 19
פסוק ב 19
פסוק ג 19
פסוק ד 20
פסוק ה 20
פסוק ו 21
פסוק ז 21
פסוק ח 22
פסוק ט 22
פסוק י 22
פסוק יא 22
פסוק יב 22
פסוק יג 23
פסוק יד 23
פסוק טו 24
פסוק טז 24
פסוק יז 24
פסוק יח 25
פסוק יט 25

פרק ה 25
פסוק א 25
פסוק ב 26
פסוק ג 26
פסוק ד 27
פסוק ה 27
פסוק ו 27
פסוק ז 27
פסוק ח 28
פסוק ט 28
פסוק י 28
פסוק יא 29
פסוק יב 29
פסוק יג 29
פסוק יד 30
פסוק טו 30
פרק ו 30
פסוק א 30
פסוק ב 30
פסוק ג 31
פסוק ד 31
פסוק ה 32
פסוק ו 32
פסוק ז 32
פסוק ח 32
פסוק ט 32
פסוק י 33
פסוק יא 33
פרק ז 34
פסוק א 34
פסוק ב 34
פסוק ג 34
פסוק ד 34
פסוק ה 34
פסוק ו 35
פסוק ז 35
פסוק ח 36
פסוק ט 36
פסוק י 36
פסוק יא 36
פסוק יב 36
פסוק יג 37
פסוק יד 37
פסוק טו 37
פסוק טז 37
פרק ח 38
פסוק א 38
פסוק ב 38
פסוק ג 38
פסוק ד 38
פסוק ה 39
פסוק ו 39
פסוק ז 40
פסוק ח 40
פסוק ט 40
פסוק י 41
פסוק יא 41
פסוק יב 41
פסוק יג 42
פסוק יד 42
פרק ט 42
פסוק א 42
פסוק ב 43
פסוק ג 43

פסוק ד 44
פסוק ה 44
פסוק ו 44
פסוק ז 44
פסוק ח 45
פסוק ט 45
פסוק י 45
פסוק יא 46
פסוק יב 46
פסוק יג 46
פסוק יד 46
פסוק טו 46
פסוק טז 47
פסוק יז 47
פרק י 47
פסוק א 47
פסוק ב 47
פסוק ג 48
פסוק ד 48
פסוק ה 48
פסוק ו 49
פסוק ז 49
פסוק ח 49
פסוק ט 50
פסוק י 50
פסוק יא 50
פסוק יב 51
פסוק יג 52
פסוק יד 52
פסוק טו 53
פרק יא 53
פסוק א 53
פסוק ב 53
פסוק ג 54
פסוק ד 54
פסוק ה 55
פסוק ו 55
פסוק ז 55
פסוק ח 56
פסוק ט 56
פסוק י 56
פסוק יא 57
פרק יב 57
פסוק א 57
פסוק ב 58
פסוק ג 58
פסוק ד 59
פסוק ה 59
פסוק ו 60
פסוק ז 60
פסוק ח 60
פסוק ט 60
פסוק י 61
פסוק יא 61
פסוק יב 61
פסוק יג 62
פסוק יד 62
פסוק טו 62
פרק יג 63
פסוק א 63
פסוק ב 63
פסוק ג 64
פסוק ד 64
פסוק ה 64

פסוק ו 64
פסוק ז 64
פסוק ח 64
פסוק ט 65
פסוק י 65
פסוק יא 65
פסוק יב 65
פסוק יג 65
פסוק יד 66
פסוק טו 66
פרק יד 67
פסוק א 67
פסוק ב 67
פסוק ג 67
פסוק ד 68
פסוק ה 68
פסוק ו 68
פסוק ז 69
פסוק ח 69
פסוק ט 69
פסוק י 70

פרק א

פסוק א

דבר ה' אשר היה אל הושע. והנה דברי נבואתו היו דברי תוכחה לישראל ויהודה שעשו הרע בעיני ה' בימי המלכים האלה כמו שכתוב:

פסוק ב

תחלת דבר ה' בהושע. מצאנו לשון דבור שהוא ענין נבואה קשור עם בי"ת השמוש, כמו הרק אך במשה דבר ה' הלא גם בנו דבר, רוח ה' דבר בי פה אל פה אדבר בו, אפשר שתהיה מלת דבר ה' פעל עבר, רוצה לומר תחילה אשר דבר ה' בהושע זה היה שאמר לו קח לך אשת זנונים, או יהיה דבר שם, כמו והדבר אין בהם:

ויאמר ה' אל הושע לך קח לך אשת זנונים. כל זה הענין היה במראה הנבואה שאמר לו שיקח אשת זנונים ולקחה והרתה וילדה ממנו שלש פעמים, וזה משל לישראל הזונים מאחרי ה', וזהו שאמר כי זנה תזנה הארץ מאחרי ה' ופירוש וילדי זנונים, ויהיו לך ממנה ילדי זנונים כי אשת זנונים היא, כן ישראל והנולדים מהם באלה הדורות זנו מאחרי ה', וכל זה היה במראה הנבואה לא שלקח הושע הנביא אשת זנונים, אף על פי שנמצא בדברי רבותינו ז"ל שהענין כמשמעו, שאמרו ויאמר ה' אל הושע אמר לו הקב"ה להושע חטא ישראל היה לו לומר לפניו רבונו של עולם בניך הם בני בחוניך הם בני אברהם יצחק ויעקב גלגל עליהם רחמים לא דיו שלא אמר כך אלא אמר לפניו כל העולם שלך הוא העבירם באומה אחרת, אמר הקדוש ברוך הוא מה אעשה לזקן זה, אמר לו קח לך אשת זנונים, אחר כך אמר לו לך שלחה מעל פניך אם הוא יכול לשלחה אף אני אשלח את ישראל, לאחר שנולדו לו ממנה שני בנים ובת אחת אמר לו הקדוש ברוך הוא להושע לא היה לך ללמוד ממשה רבך כיון שדברתי עמו פירש מן האשה בדול עצמך ממנה, אמר לפניו רבונו של עולם יש לי בנים ממנה ואיני יכול לגרשה, אמר לו הקדוש ברוך הוא ומה אתה שאשתך זונה ובניך בני אשת זנונים כך אני שבני ישראל בני הם בני בחוני אברהם יצחק ויעקב והם אחד מחמשה קנינים ואתה אמרת העבירם באומה אחרת, כיון שידע שחטא עמד לבקש רחמים על עצמו, אמר לו הקדוש ברוך הוא עד שאתה מבקש רחמים על עצמך בקש רחמים על ישראל מיד פתח בברכות ואמר והיה מספר בני ישראל כחול הים, ויונתן תרגם הענין על דרך משל ונכון הוא פירושו:

פסוק ג

וילך ויקח את גומר בת דבלים. שם זונה ידוע באותו הזמן:

ותהר ותלד לו בן. אמר בן כי ירבעם בן יואש היה חזק במלכותו כמו הזכר שהוא חזק מהנקבה ומלך ארבעים ואחת שנה והשיב גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה, ויונתן תירגם ואזל ואתנבי עליהון ואמר דאם יתובון וגו', פירש גומר כענין גמירא, כלומר יגמור עליהם פשעיהם ויסלח עונם, ופירש דבלים מן דבלת תאנים:

פסוק ד

ויאמר ה' אליו קרא שמו יזרעאל. זהו ירבעם בן יואש כמו שפירשנו שהיה חזק במלכותו, לפיכך אמר כי עוד מעט, כי לא פקד בימי ירבעם כי הוא הצליח במלכותו, אבל בימי זכריה בנו פקד דמי יזרעאל על בית יהוא שלא מלך אלא ששה חדשים ונהרג ופסקה מלכות יהוא, ולמה אמר דמי יזרעאל הדמים אשר שפך ביזרעאל מבית אחאב, ואף על פי שעשה בזה הדבר הישר בעיני ה' כיון שהוא לא שמר ללכת בתורת ה' ולא סר מכל חטאות ירבעם בן נבט נחשבו לו הדמים ששפך לדם נקי, וכן ראינו כי נענש בעשא על דמי נדב בן ירבעם ואף על פי שהיה רשע כמו שנאמר ועל אשר הכה אותו:

והשבתי ממלכות בית ישראל. כי מעט עמדה מלכות ישראל אחר כן כי בימי הושע בן אלה גלו כלם ובימי יהוא נאמר בימים ההם החל ה' לקצות בישראל וגומר, ויונתן תירגם הפסוק כן ואמר ה' ליה קרי שמיה מבדריא וגו':

פסוק ה

והיה ביום ההוא ושברתי. ביום ההוא שאפקוד על דמי יזרעאל אשבור את קשת ישראל, כלומר חזקם ותקפם, וי"ו ושברתי נוספת על מה שאמר והשבתי:

בעמק יזרעאל. קשתם שהיה בעמק יזרעאל כי ראש ממלכת אפרים שומרון ויזרעאל כי בית מלכות אחאב היה בשומרון וביזרעאל, וכן המלכים הבאים אחריו, וי"ת ויהא בעדנא ההיא ואתבר ית תקוף עבדי קרב ישראל במישר יזרעאל:

פסוק ו

ותהר עוד ותלד בת. אחר שילדה בן שהוא משל לירבעם בן יואש כמו שפירשנו ילדה בת, והוא משל לזכריה בנו ולשלום בן יבש שמלך אחריו שהיו חלשים כנקבה כי זכריה לא מלך אלא ששה חדשים ונהרג ושלום לא מלך אלא ירח ימים ונהרג:

כי לא אוסיף עוד ארחם את בית ישראל. לא אוסיף עוד שארחם, וכן אל תרבו תדברו שתדברו, ונדעה נרדפה שנרדפה:

כי נשוא אשא להם. את האויב עליהם שיגלו אותם ויחריבו ארצם, או יהיה פירוש להם כמו אותם, וכן הרגו לאבנר כמו את אבנר, כלומר אשא אותם לארץ אויביהם, ויש לפרש כי עד עתה הייתי נושא וסולח להם שהייתי מרחם עליהם ולא אוסיף עוד:

פסוק ז

ואת בית יהודה ארחם. שהרי עמדה מלכות יהודה אחר גלות ישראל משנת שש לחזקיהו עד שחרב הבית והושיעם מיד סנחריב לא בחרב ובקשת ובמלחמה בסוסים ובפרשים כי מלאך ה' הכה במחנה אשור כמו שכתוב:

פסוק ח

ותגמול את לא רוחמה ותהר ותלד בן. אמר ותגמול לפי שארכו ימי החולשה בימי זכריה ושלום גם בימי מנחם בן גדי שמלך עשר שנים כי בימיו בא פול מלך אשור, גם בימי פקחיה בנו שמלך שנתים עד שעמד פקח בן רמליהו והתחזק במלוכה ומלך עשרים שנה והתגבר על מלכות יהודה והרג ביהודה מאה ועשרים אלף איש ביום אחד גם צר על ירושלם עם רצין מלך ארם, ועליו אמר בזה המשל ותהר ותלד בן, ועל דורו נאמר קרא שמו לא עמי, כי עליו נאמר ויעש הרע בעיני השם לא סר מכל חטאות ירבעם בן נבט, והחכם רבי אברהם בן עזרא ז"ל פירש משל ותגמול אחר שגלו עשרת השבטים והולידו בנים השבטים בגלותם ושם עמדו ולא שבו לארצם על כן קרא שמם לא עמי, וכן תרגם יונתן:

פסוק ט

ויאמר. מבואר הוא:

פרק ב

פסוק א

והיה מספר בני ישראל. אף על פי שעתה קרואים לא עמי עוד יבא זמן שיהיה מספר בני ישראל כחול אשר לא ימד ולא יספר לא ימד כ"ש שלא יספר וכן אין אמת ואין חסד, ולשון מדידה נופל על החול ועל הכוכבים לא יפול אלא לשון מספר לפיכך חלקם ירמיהו הנביא כשהמשיל בשניהם ואמר אשר לא יספר צבא השמים ולא ימד חול הים ואף על פי שהוא אמר זה המשל על שתי משפחות מישראל וזה הנביא אמרו על כל ישראל אין לתמוה בזה כי בזה ובזה הוא דרך הפלגה ואין החפץ בהם כי אם ענין רבוי:
והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם, תחת אשר נאמר להם בזמן הזה לא עמי אתם לפי מעשיהם הרעים:
יאמר להם. בזמן ההוא:
בני אל חי. כי ישובו אל ה' והוא ישיב שבותם וירחמם:

וטעם בני אל חי. כי בזמן הזה עושין עצמן בנים לאלהים אחרים שאינם חיים ואפילו החיים שבהם שהם המזלות אינם חיים אלא בעילת המחיה אותם אבל הוא יתברך חי מבלי סבה ועילה, ויונתן תרגם במקום כמשמעו ויהא באתרא דאתגליאו לביני עממיא כד עברו על אורייתא ואתאמר להון לא עמי אתון יתיבין ויתרבון ויתאמר להון עמיה דאלהא קיימא:

פסוק ב

ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדיו. וזה יהיה בקבוץ גליות בימי המשיח כי בבית שני לא עלו אלא יהודה ובנימין שגלו בבבל ולא היו בני יהודה ובני ישראל יחדיו:

ושמו להם ראש אחד. זהו מלך המשיח, וכן ת"י וימנון להון רישא חד מדבית דוד:

ועלו מן הארץ. מארץ גלותם יעלו לארצם, והמפרשים זה הענין על הגלות איננו נכון כי מה ענין ושמו להם ראש אחד למי שילך בגלות וגם ועלו מן הארץ כי היה לו לומר וירדו או ויצאו כי ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות והבא אליה יעלה ומי שיצא ממנה ירד, וי"ו ועלה מן הארץ פירשו בו אחר שעלו מן הארץ כוי"ו הן אתה קצפת ונחטא, וירד מעשות החטאת והעולה וירם תולעים ויבאש והדומים להם, כי המשיח לא יהיה להם לראש עד שיהיו בירושלם ויש מפרשים ראש אחד אליהו הנביא שיעלה אותם מן הגלות:

כי גדול יום יזרעאל. יום עת שנשבר קשתם בעמק יזרעאל גדול הוא ומאד ארך זמן גלותם ותם עונם בגלות שארך זמן רב, ואדוני אבי ז"ל פירש זמן ארוך וגדול היו זרועים בגוים ועתה אקבצם לפיכך קרא שם ישראל יזרעאל שהאל זרעם בגוים, ויונתן תירגם ארי רב יום כנישתהון:

פסוק ג

אמרו לאחיכם עמי. פירש רב סעדיה גאון ז"ל אומר לשבט יהודה ובנימין אחיכם עשרת השבטים שהיו קרואים לא עמי בזמן שהיו עושים הרע בעיני ה' בזמן שיבת הגלות אמרו להם עמי:

ולאחותיכם רחמה. ולפי שהמשל היה בבן ובת אמר אחיכם ואחותיכם. ומלת ואחותיכם ברבוי אחד לבד כי היה לו לומר בשני רבוים אחיותיכם כמו את אחי את אחיותי:

פסוק ד

ריבו באמכם. עתה שב לדברי התוכחה שאמר בתחילה ולפי שהמשיל כנסת ישראל לאשת זנונים והנולדים בדור ודור ילדי זנונים אמר כנגד ילדי זנונים ריבו באמכם,

והכנסה נמשלת לאם על דרך כלל והפרטים לבנים והענין שיריבו איש ברעהו להשיבם לדרך טובה:

כי היא לא אשתי. כיון שזנתה תחתי:

ותסר זנוניה מפניה. כיון שהמשילה לזונה כתב עליה דרכי זונות כי דרך הזונה לקשט פניה במיני צבעונים שתראה יפה בעיני הזונים:

ונאפופיה מבין שדיה. היא מעיכת השדים שזכר יחזקאל שמה מעכו שדיהן כי גם זה מדרכי הזונות, והפנים הוא משל לנביאים שהיו העם מחליפים נביאי ה' בנביאי השקר ואלה הם הזונים, ושדים הוא משל לתורה שבכתב ולתורה שבעל פה כמו שפירש בספר יחזקאל והיו מחליפים אותם בחוקי עכו"ם ואלה הם הנאפופים:

פסוק ה

פן אפשיטנה ערומה. ואניחנה ערומה:

והצגתיה כיום הולדה. אעמידנה ערומה כיום שנולדה כמו שאמר ערום יצאתי מבטן אמי והענין כפול במלות שונות והוא על דרך משל כמו שאמר יחזקאל ביום הולדת אותך ואמר ואת ערום ועריה ואמר ואלבישך רקמה וכל הענין כמו שהוא, ומשל הלידה היא כשהיו במצרים עבדים כמו שפירשנו שם:

ושמתיה כמדבר. שהוא הפקר לכל, ועוד שלא ימצא בו שום מחיה ושום צורך האדם כן אסיר כל טובי מהם ויהיו מופקרים לכל כמו שאמר והסתרתי פני מהם והיה לאכול, גם מורה על חורבן הארץ כמו שאמר נצתה כמדבר:

ושתיה כארץ ציה. הענין כפול במלות שונות, וכן והמתיה בצמא, כי המדבר הוא צמאון אשר אין בו מים, ואפשר שיהיה בצמא משל לבטול התורה והנבואה כמו שאמר מלכה שריה בגוים אין תורה גם נביאיה לא מצאו חזון מה', והצמא הוא משל לבטול התורה והמצות והנבואה כמו שאמר לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דברי ה':

פסוק ו

ואת בניה לא ארחם. כמו שפירשנו כי הכנסיה בכלל תקרא אם ונקראו הפרטים בנים, או הילודים כל דור ודור שנהגו מנהג הדור הראשון העובד עכו"ם:

פסוק ז

כי זנתה אמם הובישה הורתם. ת"י ארי תעו כנישתהון בתר נביאי שקרא בהיתו מלפיהון:

אחרי מאהבי. אשור ומצרים שהיו לישראל ברית עמהם ומצילים אותם מאויביהם והיו הולכים בטח בשוחד אשר היו נותנים להם וכיון שהיו בשלום בבריתם עמהם כאלו הם

מספיקים צרכם כי בעזרתם היו עובדים את אדמתם והולכים מארץ אל ארץ בשלום, וזהו לחמי ומימי צמרי ופשתי שמני ושקויי, ומה שאמר הובישה יש לה להכלם ממעשיה וממאהביה שבטחה בהם, כי לא יועילו לה בעת צרתה, ואדוני אבי ז"ל פירש אחרי מאהבי השמש והירח והכוכבים שהיו עובדים להם וכוונתם היתה כי הם היו נותנים מזונם וסיפוקם כמו שאמרו ומאז חדלנו לקטר למלאכת השמים והסך לה נסכים חסרנו כל ובחרב וברעב תמנו:

ושקויי. היין ושאר משקים:

פסוק ח

לכן הנני שך את דרכך בסירים. שלא יוכלו לצאת מהעיר מפני החרב ולא יועילום מאהביה והם אשור ומצרים, או לפירוש אדוני אבי זכרונו לברכה המזלות, והנה דרכה כאלו יש בה מסוכת חדק וקוצים שלא תוכל לעבור בה וכאלו גדורה בגזית שלא תוכל לעבור ולא תמצא נתיבותיה שהיתה הולכת בהם, ועל הדרך הזה נאמר גדר דרכי בגזית נתיבותי עוה:

שך. כמו אתה שכת בעדו מנחי העי"ן ולפי שעושין גדר הכרמים והשדות משכים נאמר הפעולה ממנו שך שכת ושכים ידוע שהם כמו קוצים, וכן סירים וכן צנינים כולם מיני קוצים הם ולא באה הפעולה כי אם משכים:

פסוק ט

ורדפה. אם לאשור ולמצרים תרדוף שלומם ועזרתם ולא יתנו לה ואם למזלות תרדוף אחר נביאי השקר ואחר המתעסקים במזלות לשאול לה במזלות ותקטיר להם ולא יועילו לה:

ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון. וזה לא תאמר עד שסבלה הגלות זמן רב כמו שכתוב בתורה בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך כי אלו אמרה זה בעודה בארץ לא היתה גולה:

פסוק י

והיא לא ידעה. כי היו מתעים אותה ראשיהם ונביאי השקר וכל הטוב שהיה לה לא היה לה אלא מאתי שהייתי שולח ברכתי בדגן ובתירוש וביצהר ושולח ברכה במעשי ידיהם עד שהיה להם רוב כסף וזהב וישמן ישורון ויבעט ועשו הכסף וזהב בבעלים כמו שאמר בכסף וזהב ייפהו:

פסוק יא

לכן אשוב. כדי שתדע כי מידי היה לה הטוב דגני בעתו ותירושי במועדו שאשלח בהם מארה בעת הקציר ובעת הבציר הפוך הברכה שהייתי שולח בהם, וכן בכל מעשה ידיהם

אשלח מארה, וכל המשתכר משתכר אל צרור נקוב ולא יהיה להם לחם לאכול ובגד ללבוש לכסות את ערותם כי הצמר והפשתים שנתתי לה לכסות את ערותה אציל אותה ממנה וכן ת"י, וענין והצלתי כענין אשר הציל אלהים מאבינו ענין ההסרה והשלילה:

פסוק יב

ועתה אגלה את נבלתה. כיעורה ומעשיה הרעים יהיו מגולים כשאסתיר פני ממנה:
לעיני מאהביה. שלא יצילוה, ולפירוש אדוני אבי ז"ל לעיני השמש:
ואיש לא יצילנה מידי. איש מכל מאהביה, ובדרש אף תמה זכות אבות:

פסוק יג

והשבתי. כי עם הצרה אין חדש ואין שבת וראשי החדשים והשבתות שהיה בהם קרבן מוסף היו ימי שמחה, וכן החגים והמועדים שהיו ימי מנוחה ושמחה לא יהיה להם בהם שמחה מרוב הצרות:
וכל מועדה. אמר מועדה אחר שאמר חגה והמועדים הם חגים, וכן אמר יחזקאל בחגים ובמועדים לפי שיש חג שאינו מועד אלא שמחה שישמח אדם ויאכל וישתה ויקרא חג כמו ויעש שלמה בעת ההיא את החג וגו', שבעת ימים ושבעת ימים הנה קרא שבעת ימי חנוכת הבית חג, וכן אוכלים ושותים וחוגגים ויש מועד ג"כ שאינו חג כמו לאותות ולמועדים למועד אשוב אליך, וכן כל זמן שיתן אדם לחבירו, כמו למועד אשר יעדו, ורב סעדיה גאון ז"ל פירש חגה שלש רגלים וכל מועדה ר"ה ויום הכפורים ושמיני עצרת:

פסוק יד

והשימותי גפנה ותאנתה. אשר אמרה אתנה המה לי. בעבור שאמרה כי מיד מאהביה הדגן והתירוש והיצהר וכל הטוב אני אשים אותה לשממה ותדע אם היה לה הטוב ההוא מאתי או מאתם:
אתנה. לפי שהמשילה לזונה קרא הטוב ההוא אתנה כמו אתנן זונה ועניינם כמו תנאי ושרשה תנה והאל"ף נוספת, ויונתן תירגם אתנה יקר, וזכר הגפן והתאנה כי הענבים והתאנים מיטב מאכל האדם אחר התבואה וכבר זכר ולקחתי דגני בעתו:
ושמתים ליער. שיבואו בו חיות השדה לפיכך ואכלתם חית השדה וזהו מפני חורבן הארץ, או המשיל האויבים לחית השדה:

פסוק טו

ופקדתי עליה. על פשעי עונם בגלות, אפקוד עליה הזמן שעבדה הבעלים ואאריך אותם בגלות לעונש שהניחו עבודתי ועבדו לאלהים אחרים, ואף על בני בניהם יהיה זה העונש אעפ"י שהם לא יעבדו עכו"ם בגלות כן הוא משפט ענשם לפי שבני בניהם לא יהיו

שלמים בעבודת האל ובמצותיו בגלות לפיכך יצטרף עון אבותם העובדים עכו"ם עם עונם ואמר בתורה והתודו את עונם ואת עון אבותם במעלם אשר מעלו בי:

ותעד נזמה וחליתה. לפי שהמשילה לזונה אמר עליה מעשי הזונה שמתקשטת בתכשיטים נאים כדי שתראה יפה בעיני מאהביה:

וחליתה. מן וחלי כתם, ות"י ובחליטת אחד מתוקנים העדיים לכן תירגם יונתן ובתי הנפש והלחשים וקדשיא וחליטתא:

פסוק טז

לכן הנה אנכי מפתיה. ביו"ד במקום למ"ד הפעל והענין אתן בלבה לשוב בתשובה בעודה בגלות, וזה כענין פתוי כי המפתה את חבירו מעבירו מדעתו שהיה בו לדעת אחר, כן הקב"ה מעביר ישראל מדעתם שהיו בו בגלות לרדוף אחר התאוה ויצר הרע ויתן בלבם לעזוב הרע ולקחת הטוב ועל זה אמר והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר:

והולכתיה המדבר. זהו שאמר יחזקאל הנביא והבאתי אתכם אל מדבר העמים ונשפטתי אתכם שם פנים אל פנים:

ודברתי על לבה. אנחם אותה מצער הגלות שסבלה:

פסוק יז

ונתתי לה את כרמיה משם. מהמדבר אתן לה כל ארצה כמו שהיתה לה כלומר איעד אותה שם במדבר להיטיב לה בארצה לפי שבמדבר העמים יצרוף אותם ויכלה המורדים והפושעים ויפחדו הנותרים לפיכך יהיו צריכים תנחומין ודבר על לבם שיתן האל יתברך את ארצם כבתחילה לפיכך אמר ודברתי על לבה ואע"פ שפירשנו כי התנחומין יהיו מן הצער שסבלה בגלות הכל יהיה לזה ולזה, ומה שזכר כרמיה לפי שזכר בפורענות והשימותי גפנה אמר בנחמה כרמיה:

ואת עמק עכור לפתח תקוה. לפי שבתחילת בואם לארץ בימי יהושע קרה להם העון הזה והוא דבר עכן הבטיחם שלא יפחדו בהכנסם לארץ ושלא יקרם שום עון כי כולם יהיו מצורפים וטהורים כי במדבר העמים יצרפו, ואותו עמק עכור לא יקרא עוד כן כי שמו הוא לגנאי אלא יקרא לו שם לשבח והוא פתח תקוה, ומה שאמר פתח ולא אמר עמק כמו שהיה לפי שיהיה להם כפתח כי משם יכנסו לארץ כמו שעשו בתחילה ויהיה להם תקוה ואחרית טוב לפיכך יקראו לו פתח תקוה, והחכם ר"א פירש עמק עכור, עמק יזרעאל שעכרתיה שם ישוב לפתח תקוה, ורש"י ז"ל פירש עומק הגלות שהיו שם עכורים אתן לפתח תקוה ותוחלת שמתוך אותם הצרות אתן להם לב לשוב אלי, ורבינו

סעדיה גאון פירש יעשה האל יתברך נפלאות בעמק שנהרג בו עכן באותו הזמן ויקראו לו פתח תקוה וישירו לאל יתברך על הנפלאות וזהו שאמר וענתה שמה מן ותען להן מרים:
כימי נעוריה. כמו הנס שעשה האל יתברך לישראל בימי סיסרא שנאמר ותשר דבורה וכן בדוד ע"ה אמר וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת:
וכיום עלותה מארץ מצרים. שירת משה על ים סוף:

פסוק יח

והיה ביום ההוא נאם ה' תקראי אישי. ר"ל תקראי לי איש כי בעל האשה יקרא איש, כמו אלקנה אישה וכנסת ישראל נמשלה לאשת איש, ובעל הוא שם משותף כי היו קוראים לעכו"ם בעל לפיכך אמר ולא תקראי לי עוד בעלי כדי להסיר שם הבעלים מפיה, ורבותינו ז"ל פירשו ככלה בבית חמיה ולא ככלה בבית אביה:

פסוק יט

והסירותי. טעם והסירותי כי האל יתברך ייחד את לבב ישראל ליראה את שמו לבדו ויעזרם בזה על דרך שאמרו בא לטהר מסייעין אותו, אמר מפיה ואמר תקראי כי כן דרך המקרא לדבר לנכח ושלא לנכח כאחד, וכפל הענין במלות שונות ואמר ולא יזכרו עוד בשמם, ורבינו סעדיה ז"ל פירש מפיה מפי ישראל, ולא יזכרו עוד בשמם בפי אומות העולם כי אף האומות לא יעבדו עכו"ם באותו זמן כמו שאמר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד, ועוד פירש מפיה מפי דור הישועה ולא יזכרו עוד בפי דורות עולמית, ואמר בשמם לפי שיש להם שם זולתי בעל:

פסוק כ

וכרתי. על דרך כי עם אבני השדה בריתך וחית השדה השלמה לך, ונאמר בנבואת ישעיה וגר זאב עם כבש וכל הענין כמו שאמר שם:
ועם עוף השמים. כמו ארבה וזולתו שלא יאכלו פירותיהם ותבואתם:
ורמש האדמה. כמו נחשים ועקרבים:
וקשת וחרב. כמו שאמר וכתתו חרבותם לאתים:
ומלחמה. כתרגומו ועבדי קרבא, או פירושו שאר כל כלי מלחמה זולתי קשת וחרב שזכר:

פסוק כא

וארשתיך. כנגד מה שאמר אשת זנונים וזכר שלשה פעמים וארשתיך כנגד שלשה גליות שגלו ישראל גלות מצרים וגלות בבל וזה הגלות שאנחנו בו היום וכל זמן צאתם מן הגלות היה האל יתברך כאלו מארס אותם הארוסים הראשונים כשהוציאם ממצרים לא היו

לעולם שהרי גלו לפיכך אמר כנגדו וארשתיך לי לעולם, והארוסים השניים כשהוציאם מבבל לא היו בצדק ובמשפט שהם היו עושים הרע שהרי כתוב שהיו בהם מחללי שבתות ונושאים נשים נכריות והיו כובשים אחיהם לעבדים ושדותיהם הנה כי לא היה בהם צדק ומשפט חסד ורחמים לפיכך אמר כנגדו וארשתיך לי בצדק ובמשפט שיהיו הם עושים שהרי ישובו בתשובה כמו שכתוב ושבת עד ה' אלהיך:

פסוק כב

וארשתיך לי באמונה. שענינו בקיום שלא ימוט לעולם כמו אמונה אומן במקום נאמן:
וידעת את ה'. כמו שאמר כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם:

פסוק כג

והיה ביום ההוא. אענה את השמים, כמו שאמר ולקחתי את דגני, אמר כי אז בזמן הישועה השמים יתנו טלם והארץ תתן את יבולה, ואמר אענה את השמים שהיו נעצרים בהיותם בארץ כמו בימי אחאב בשובם לארץ בזמן הישועה לא יעצרו עוד, ואמר אענה כאילו השמים שואלים שיתנו מטר כמשפטם ואני אענם וארצם שיתנו מטר כמשפטם גשמי ברכה, וזהו אענה שיהיה רצוני בהם:
והם יענו את הארץ. כאילו הארץ שואלת מטר ומתאוה לו:

פסוק כד

והארץ תענה. שתתן את יבולה ועץ השדה יתן פריו:
והם יענו את יזרעאל. כי ברבות הטובה רבו אוכליה כי תהיינה החרבות מלאות צאן ישראל, בפורענות קרא שם ישראל יזרעאל לפי שהיו זרועים בגוים ובזמן הישועה קורא אותם ג"כ יזרעאל שהיו נזרעים בארצם, לפיכך אמר אחריו וזרעתיה לי בארץ, ויונתן תירגם הענין כן ויהא בעידנא ההיא וגומר:

פסוק כה

וזרעתיה לי בארץ. שיהיו רבים כזרע הארץ ויהיו לי לא כבתחילה, ויונתן תירגם ואקיימנכון וגו', ורז"ל פירשו בארץ העמים שאמרו אמר רבי אלעזר לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתוספו עליהם גרים שנאמר וזרעתיה לי בארץ כלום אדם זורע סאה חטין אלא כדי להכניס כמה כורין:

פרק ג

פסוק א

ויאמר ה' אלי. אחר שהשלים הנביא דברי נחמה שב לדברי תוכחה כנגד בני דורו, וכן דרך הנביאים לדבר בדבריהם תוכחה ונחמה, ואמר עוד כי כבר אמר לו שיקח אשת זנונים ועתה דבר לו משל אחר, ואמר לך אהב אשה והנה היא תהיה אהובת ריע שאתה תאהבנה ותהיה לה לריע והיא תהיה מנאפת אחר כן עם אחרים, והמשל הראשון היה על ירבעם בן נבט והבאים אחריו שזנו מאחרי ה' והניחו עבודת בית המקדש ועבדו העגלים, אחר כן, בא אחאב והוסיף להרע ועשה בעל ואשרה, ועתה הוסיף במשל זה באהבת האל יתברך את ישראל מקדם כאדם האוהב את האשה החביבה עליו שהיא אהבה גדולה כי לא כל אשה יאהב אדם בשוה כמו שנאמר ביעקב ויאהב יעקב את רחל, ואמר דוד מאהבת נשים והם שתי נשיו שהיו חביבות עליו, ועם כל זה פנו אל אלהים אחרים:

ואוהבי אשישי ענבים. ותחת אשר היה להם לאהוב תורת ה' ומצותיו ולהגות באהבתה תמיד כי היא המלמדת הדרך הטובה והישרה פרקו מעליהם עול תורה ואהבו תענוגי העולם ותאותם שתיית היין כל שוגה בו לא יחכם, ואמר הנביא עליהם הוי עטרת גאות שכורי אפרים, ואמר הוי משכימי בבקר שכר ירדופו מאחרי בנשף יין ידליקם, ופי' אשישי ענבים יין ענבים ויונתן תירגם ואמר ה' לי וגו':

פסוק ב

ואכרה לי. דגש הכ"ף לתפארת הקריאה כדגש קו"ף מקדש ה' ושרשו כרה מן וגם מים תכרו מאתם רוצה לומר קניתיה לי לאשה, וטעם בחמשה עשר כסף, תירגם יונתן ופרקתינון במימרי ביום חמשא עסר לירח ניסן, ועוד פירשו בו בזכות אברהם יצחק ויעקב וי"ב שבטים:

וחומר שעורים ולתך שעורים. הם גם כן ט"ו כי החומר עשר אפות כמו שנאמר כי עשרת הבתים חומר, ולתך הוא חצי חומר, ופירש רב סעדיה גאון ז"ל חומר ולתך שהם ט"ו כנגד משה ואהרן ומרים וי"ב שבטים שיצאו ממצרים, ויש לפרש לענין שפירש המתרגם חמשה עשר כסף ט"ו בניסן יהיה פירש חומר ולתך מספר הימים משיצאו ישראל ממצרים עד שבאו מדבר סיני וקבלו שם את התורה כי חומר הוא שלשים סאים ולתך ט"ו הנה מ"ה וט"ו ימים שנשארו מניסן ושלשים של אייר הרי מ"ה, ומה שאמר שעורים שהוא מאכל הבהמות לפי שרוב העם שיצאו ממצרים עד שקבלו את התורה היו כבהמות כסוס כפרד אין הבין עובדים בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה ומשקבלו

את התורה נפקחו עיניהם ושרתה עליהם רוח השכל והבינו וידעו. וכתב רש"י כי מצא כתוב בשם רב האי ז"ל ואכרה לי קצבתי פדיונה לנגדי בדמים קלים האומר ערך נפשי עלי אם מבן ששים שנה ומעלה ט"ו כסף, וחומר שעורים ערך הזכר מבן עשרים עד ששים חמשים שקל כסף והם דמי פדיון זרע חומר שעורין שגם הוא חמשים שקל:

ולתך שעורים. דמי פדיון זרע לתך שעורים עשרים שקלים וחמשה שקלים ערך מבן חדש ועד בן חמש ומבן חמש עד בן עשרים עשרים שקלים הרי כ"ה, ויונתן תירגם כסף בפני עצמו לא חברו עם חמשה עשר, ותרגם ויהבית כסף וגו':

פסוק ג

ואמר אליה. אמרתי לה אחר שנאפת תחתי יהיה ענשך שתשבי באלמנות חיות ימים רבים, וטעם לי שתהיי קרואה בשמי ולא באיש אחר תאמרי אנכי אשת פלוני ולא תזני עם אנשים וגם לא תהיי אשה לאיש מיוחד אחר זולתי:

וגם אני אליך. וגם אני לא אבוא אליך, ולא שזכר עומד במקום שנים. וזה יהיה ימים רבים. ובפסוק הבא אחריו פירש המשל כי ימים רבים ותירגם יונתן נבייא אמר לה וגומר:

פסוק ד

כי ימים רבים ישבו בני ישראל. ואלה הם ימי הגלות שאנחנו בו היום ואין לנו לא מלך ולא שר מישראל כי ברשות הגוים אנחנו וברשות מלכיהם ושריהם:

ואין זבח ואין מצבה. אין זבח לאל ואין מצבה לעכו"ם:

ואין אפוד ותרפים אין אפוד לאל. שיהיה מגיד העתידות כאורים ותומים ואין תרפים לעכו"ם שהם מגידים העתידות לדעת המאמינים בהם, וכן אנחנו היום בזה הגלות כל בני ישראל ותירגם יונתן לית מלכא וגו':

פסוק ה

אחר ישובו בני ישראל. זה יהיה באחרית הימים קרוב לעת הישועה שישובו בני ישראל בתשובה, ובדברי רז"ל רבי שמעון בן יוחי אומר בשלשה דברים מאסו ישראל בימי רחבעם במלכות שמים ובמלכות בית דוד ובבית המקדש, הדא הוא דכתיב אין לנו חלק בדוד כמשמעו, לאהליך ישראל אל תקרי לאהליך אלא לאלהיך, ראה ביתך דוד זה בית המקדש א"ר שמעון בן מנסיה אין מראין סימן גאולה לישראל עד שיחזרו ויבקשו שלשתן הדא הוא דכתיב אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה', זה מלכות שמים, ואת דוד מלכם כמשמעו, ופחדו אל ה' ואל טובו זה בית המקדש כמה דאת אמר ההר הטוב הזה והלבנון, ופחדו אל ה' שיפחדו ויראו ממנו בשובם אליו ויקוו עם התשובה הטובה

הגדולה שהבטיח וזה יהיה באחרית הימים ויונתן תירגם ויתבעון ית פולחנא דה' וגו', ופירש רב סעדיה ז"ל ואל טובו אל כבודו כמו אני אעביר כל טובי על פניך:

פרק ד

פסוק א

שמעו דבר ה'. עתה שב לדברי תוכחה לאותו הדור:

עם יושבי הארץ. יושבי ארץ ישראל דין לי עמהם כי בתנאי נתתי להם את הארץ שיעשו בו צדקה ומשפט ובזה התנתי להם שיהיו עיני בה מראשית השנה ועד אחרית שנה וכיון שהם עושים בהפך אלה וכחש וגו' אף אני אעשה עמהם בהפך מה שהבטחתים והסתרתי פני מהם ותאבל הארץ ואמלל כל יושב בה כי אין אמת, וכן אמר ירמיה הנביא ואם יש עושה משפט וצדקה ואסלח לה ואמר דוד נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידיך לחיתו ארץ. וצדיקים היו בהם אבל מעטים והיו נחבאים מפני הרוב שהיו רשעים כמו שפירש בספר ירמיהו:

אין אמת. אין עושה אמת ואין מדבר אמת:

ואין חסד. כל שכן שאין חסד כי חסד הוא יתרון הטובה יותר על הראוי ומי שאינו עושה האמת והמשפט כל שכן שלא יעשה חסד וכן לא ימד ולא יספר כמו שפירשנו:

ואין דעת אלהים בארץ. לעשות משפט וצדקה. כמו אביך הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו, דן דין עני ואביון אז טוב לו, הלא היא הדעת אותי נאם ה', או יהיה פירוש דעת אלהים החקירה בידיעת אלהותו ויונתן תירגם ולית דמהלכין בדחלתא וגו':

פסוק ב

אלה וכחש. עוד יעשו שישבעו בשמי לשקר זהו אלה וכחש, ופירש רב סעדיה אלה שנכנסו באלות הברית, והוא אמרו ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה והם עושים אותם, וכחש ועוד מכחשים באל אשר קבלו עליהם לאלהים:

פרצו. פרצו הגדר ומשמרת התורה והרבו לעשות עבירות ויונתן תירגם ומולדין בנין מנשי וגו':

ודמים בדמים נגעו. דמי הנרצחים נוגעים זה בזה מרובם ויונתן תירגם וחובין על חובין מוסיפין:

פסוק ג

על כן תאבל הארץ. תחריב ותשחית ארץ ישראל:

ואמלל כל יושב בה. יכרת ממנה כל היושב בה:

בחית השדה ובעוף השמים. עם חית השדה ועוף השמים כי אחר שתהיה הארץ חרבה יכרת ממנה אדם ובהמה, ובחית השדה אינו רוצה לומר המדבריות אלא הבהמה הגדלה בישוב עם בני אדם והיא נקראת חיה כמו שאמר זאת החיה אשר תאכלו, גם יתכן כי אף חיות המדבריות בכלל כי לא תבא חיה המדברית במקומות הישוב החרבים אם לא יהיה במקצתם ישוב כמו שאמר ורבה עליך חית השדה, ובאמרו ובעוף השמים כי רוב העופות לא ישכנו במדבר כי אם במקומות הישוב שימצאו זרע ופירות ופרחי האילנות, או נאמר עוף השמים על דרך גוזמא להפלגת הדבר, וכענין זה נאמר בנבואת ירמיהו מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו ויתפרש גם כן על אחד משני הפנים, ובדברי רז"ל רבי יהודה אומר נ"ב שנה לא עבר איש ביהודה שנאמר על ההרים וגו' מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו, בהמה בגימטריא נ"ב הוו, רבי יוסי אומר שבע שנים נתקיים בה גפרית ומלח שריפה כל ארצה, ובי"ת בחית ובעוף ר"ל כי גם בהם תהיה הכריתה:

וגם דגי הים יאספו. יכלו וימותו, ומה שאמר דגי הים והם אינם בכלל חורבן הארץ כי בים שוכנים ואמר כי גם בים היתה הקללה שנאמר לא תזרע ולא תצמיח ולא יעלה בה כל עשב, וכן בים לא יעלה בסלעים אשר בים וגם בקרקע הים עשב וצמח שמהם ירעו הדגים, וזה בים ארץ ישראל שהיתה בארץ קללת האל יתברך בעון יושביה ביבשה ובים ותירגם יונתן ואף נוני ימא וגו':

פסוק ד

אך איש אל ירב ואל יוכח איש. אך זה אינו למעט אבל הוא לאמת הדבר כמו אך עצמי ובשרי אתה אך לשקר שמרתי, אך טוב לישראל אלהים אמר איש אל ירב ואל יוכח חבירו על רשעו כי לא יועילנו כי גם הוא עושה רע כמוהו:

ועמך כמריבי כהן. כ"ף כמריבי לאמת הדבר כמו כ"ף השבעה לי כיום, כמשיגי גבול, והדומים להם, אמר הכהן היה לו להורות ולהריב ולהוכיח העם כמו שאמר יורו משפטיך ליעקב, ובאת אל הכהן, ובזמן הזה העם מריבים את הכהן כי לא די שלא יקבלו תוכחתו אלא הם מריבים ומוכיחים אותו על דרך שאמרו דור ששופט שופטיו, או פירוש כי הכהן רע כמוהם, ואם הוא מוכיחם הם גם כן יוכיחו אותו, ויש מפרשים כמריבי כהן כעדת קרח שערערו והריבו על הכהונה ויונתן תירגם ברם על דאמרין וגו':

פסוק ה

וכשלת היום. אמר כנגד ישראל בעבור מעשיך תכשל ותפול:

היום. ר"ל הזמן הזה בקרוב תבא מפלתך, וכן וחרה אפי בו ביום ההוא, ביום ההוא שרש ישי, והדומים להם, עניינם עת וזמן:

וכשל גם נביא עמך לילה. נביא השקר המתעה אותך יכשל עמך כמו האדם נכשל בלילה בחשיכה, וכן תירגם יונתן:

ודמיתי אמך. וכרתי כניסתך, כלומר שלא תשאר בישראל כנסיה כי יתפזרו בגלות אחד הנה ואחד הנה, וכבר פירשנו כי הכנסה תקרא אם:

ודמיתי. ענין כריתה, כמו כי נדמה כל עם כנען, נדמה נדמה מלך ישראל והדומים להם:

פסוק ו

נדמו עמי. גם זה ענין כריתה, ויונתן תירגם איטפשו:

מבלי הדעת. כי אין מי שיודיעם ויורם הדרך הטובה:

כי אתה הדעת מאסת. אמר כנגד הכהן שהיה בזמן ההוא אתה מאסת הדעת לעצמך ולהורותו לעם, לפיכך אני אמאסך מכהן לי. כיון שאין אתה עושה משפט הכהן שהוא להורות התורה אמאסך שלא תהיה כהן בביתי, ואיך אמר כי מבלי הדעת נדמו והלא היו להם כל זמן נביאי אמת שהיו מורים להם התורה ומוכיחים אותם יום יום על רעתם, נאמר כי אחר שהכהנים שהיה להם להורות התורה היו תועים מדרך האמת כמו העם היו נתלים בהם ובנביאי האמת היו מסופקים מפני נביאי השקר שהיו מורים להם הפך האמת לפיכך נדמו העם ונשחתו:

ואמאסך. כתיב באל"ף יתירה בין הסמ"ך וכ"ף הנמצא ולא ידענו ענינה למה נכתבה שם:

ותשכח תורת אלהיך. כי לכהנים נתנה להורותם כמו שכתוב ויכתוב משה את התורה הזאת ויתנה לכהנים בני לוי, וכתיב יורו משפטיך ליעקב ואתה שכחת אותה מללמדה ומלהורותה:

אשכח בניך גם אני. גם אני אשכח בניך כי אתה תמות כי מאסתיך מכהן לי גם בניך אשכח ואמאס אותם שלא יעמדו תחתיך ולא יהיה להם כבוד הכהונה או ימותו או יגלו, וענין אשכח על דרך משל כאדם השוכח דבר ולא ישים לבו אליו, ועל הדרך הזה השכח חנות אל ולא ישכח את ברית אבותיך:

פסוק ז

כרבם כן חטאו לי. אהרן הכהן אביהם תורת אמת היתה בפיהו ועתה שרבו בניו ופרצו חטאו לי ושכחו תורתי, כמו שהטיבותי להם הרעו הם, לפיכך אמר כבודם בקלון אמיר, שעשיתים ראשים על העם ומכפרים ואם לא ישמרו תורתי אמיר להם הכבוד בקלון ויקלו אותם העם ויבזום:

אמיר. אחליף, כמו ואם המר ימיר, ויש לפרש כרבם כמו שהרביתים בעושר ובנכסים כן חטאו לי על דרך וישמן ישורון ויבעט, ועל הדרך הזה תירגם יונתן:

פסוק ח

חטאת עמי יאכלו. אינם כהנים כי אם לאכול חטאת ואשם שמביאים העם לא להורות את התורה והדרך הישרה:

ואל עונם ישאו נפשו. אל עון העם ישאו הכהנים כל אחד נפשו אומרים מתי יחטאו ויביאו חטאת ואשם ונאכלם וזהו כענין ואליו הוא נושא את נפשו ויונתן תירגם כהניא פסו למיכל וגו', ויש לפרש חטאת עמי יאכלו כענין בני עלי הם אוכלים החטאת קודם זריקת הדם והקטרת האימורים וכשאומרים להם הבעלים מה זה שאתם עושים:

אל עונם ישאו נפשם. אומרים להם אל תחושו כי עונכם על נפשינו כי אכילתינו גם כן כפרה והם טועים כי כשאמר ואכלו אותם אשר כופר בהם מלמד שהכהנים אוכלים והבעלים מתכפרים זהו כשאכילתם כתורה אחר זריקת דם והקטרת אימורים:

פסוק ט

והיה כעם ככהן. אלה כפי הדמיון על דרך הקצרה, ופירוש העם ככהן והכהן כעם, וכן דרך המקרא כי כמוך כפרעה, כמלוה כלוה והדומים להם, והענין כמו שהם שוים העם והכהן בעון כן יהיו שוים בעונש:

ופקדתי עליו דרכיו. על כל אחד מהם ויונתן תירגם ויהי כמו דאשוי וגו':

ואכלו. כיון שהם אוכלים שלא כדת לא תהיה אכילתם לברכה:

פסוק י

ואכלו ולא ישבעו. וכן שכיבתם עם הנשים כיון שבזנות הוא לא יפרוצו ולא ירבו כי לא יהיה להם מהן בנים ואם יהיו ימותו מן הבטן זהו שאמרנו הזנו ולא יפרוצו, הזנו פעל עומד, כמו הזנה הזנו, וכן הזנית אפרים:

את ה' עזבו. לשמור דרכיו כי אינם חפצים בו ובדרכיו שמור דרכיו עזבו, ורבינו סעדיה ז"ל הדביקו עם הפסוק הבא אחריו עזבו את ה' לשמור:

פסוק יא

זנות ויין ותירוש יקח לב. הזנות שהם מתעסקים בו והתמדת השתיה שהם עושים יקח לבם שאין להם לב להבין איזה הדרך הטוב ילכו בה, וזכר תירוש אחר שאמר יין כי התירוש הוא היין החדש הוא לוקח הלב ומשכר מהרה:

פסוק יב

עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו. הם כמו העור שיורה לו מקלו הדרך שהוא הולך בה, ומקלו הם נביאי השקר, כן פירש אדוני אבי ז"ל, ויש מפרשים עצו ומקלו העכו"ם שהוא מעץ וכן תירגם יונתן עמי דבצלם אעיא שאיל וגו':

התעה אותו. והוא רוח נביאי השקר שהוא רוח זנונים:
מתחת אלהיהם. כמו הזונה המזנה תחת בעלה:

פסוק יג

על ראשי ההרים יזבחו. מן הדגוש כמו זבח אמון להם אזבח ואינו יוצא לשלישי כמו שפירש החכם רבי אברהם אבן עזרא אבל הדגוש מורה במקומות האלה ודומיהם על רוב הפעולה כמו שכתבנו בספר מכלול בחלק הדקדוק ממנו, ומה שאמר על ראשי ההרים והגבעות דרך עובדי עכו"ם כמו שכתוב בתורה על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן וראש ההר הוא המקום הגבוה שבו:
תחת אלון. תרגום בלוט, וכן יקרא בערבי והוא אילן שנושא הפרי שקורין לו בלע"ז גלנא"ץ וענפיו מרובין לפיכך בוחרין בו לעבוד עכו"ם תחתיו כמו שאמר כי טוב צלה, וכן לבנה ואלה ולבנה עץ שגזרתו לבן, ואלה שקורין בלע"ז אולמ"ו ותירגם יונתן כי טוב צלה ארי מעפי טולה וכן אלה עבותה בוטמא מעפיא:
על כן תזנינה בנותיכם. לפי שאנשי הבית יוצאין חוץ לעיר אל ההרים הרמים ותחת כל עץ רענן לעבוד שם עכו"ם לפיכך יש להם מקום לבנות ולכלות לזנות ולנאף ויונתן תירגם על כן מזנין וגו':

פסוק יד

לא אפקוד. אין לחשוב להן הזנות לעון כי למדום מבעלי הבית:
כי הם עם הזונות יפרדו. כי הם יפרידו עצמם מנשיהם וזונים עם הזונות ועם הקדשות כשהולכין לזבוח זבחיהם מדברים עם הזונות ועם הקדשות ללכת שם לזבוח וישכבו עמהן שם:
יפרדו. מן הדגוש ויש לפרש גם כן יפרידו הנשים מבעליהן לזנות עמהן. ואדוני אבי ז"ל כתבו מענין פרד ר"ל כי הם שטופים בזמה כמו הפרד כי אין בבהמות שטוף בזנות כמוהו ויש מפרשים עוד יעשו עם הזונות מעשה פרד שאינו מוליד כך הם ישכבו עם הנשים בדרך שלא יולידו כער ואונן ויונתן תירגם ארי אינון עם זנייתא מסתעיין ותרגם יזבחו אכלין ושתן כלומר זובחים זבח לאכול ולשתות עמהם:
ועם לא יבין ילבט. יכשל כמו ואויל שפתים ילבט וי"מ ישתבש בדעתו כאדם שלא ידע מה לעשות ומשתבש וכן הוא בלשון ערבי וכן פירש אדוני אבי ז"ל ויונתן תירגם ועם דרא דלא אסתכל באורייתא הלא אתרטש:

פסוק טו

אם זונה אתה ישראל אל יאשם יהודה. אם אתה ישראל זונה אחר העגלים יהודה שיש לו בית המקדש אל יאשם מה לו ללכת אחר עכו"ם:

ואל תבאו הגלגל. לפי שבגלגל היה המשכן בתחלה בהכנסתם לארץ לפיכך כשהלכו לעבוד עכו"ם בנו שם במות לעכו"ם ושבט יהודה מה לו לבא הגלגל ולהניח בית המקדש שבעירם:

ואל תעלו בית און. הוא בית אל שהיה שם אחד מן העגלים ולגרעון לכנות שמו לגנאי קורא אותו בית און כי יעקב אבינו קרא למקום בית אל מפני המראה שראה בו ונגלה שם האל ואחר שנתן שם ירבעם העגל כינו הנביאים שמו וקראו אותו בית און כי העגל שוא ואון היה ומה שאמר תעלו לפי שבית אל היה במקום גבוה וכן הוא אומר עולים אל הר האלהים בית אל וגם בית און היה מקום סמוך לבית אל ולעי אלא שלא אומר זה אלא על בית אל שהיה שם העגל וכן תירגם יונתן ולא תסקון לבית אל:

ואל תשבעו חי ה'. כי אתם עובדי עכו"ם ונשבעים בשם השם זהו דרך הכעסה ובזיון ויש מפרשים ואל תשבעו בשמי לשקר כמו שאמר בתורה ולא תשבעו בשמי לשקר וכן תירגם יונתן ולא תשתבעון בשמי לשקרא קיים הוא השם וכן אמר ואם חי השם יאמרו לכן לשקר ישבעו:

פסוק טז

כי כפרה סוררה. כמו הפרה הרעה שמעקלת ומעוותת עצמה תחת העול ולא יוכל אדם לחרוש בה כן סרר ישראל מתחת אלהיהם שקבלו עליהם עול התורה והמצוה אשר צום ועוותו עצמם מתחת העול ופרקו מעליהם עול המצות:

עתה ירעם ה' ככבש במרחב. לולי שסרר היה רועה אותם ה' בשפע כמו הכבשים במרחב ר"ל ככר נרחב שרועים כרצונם וכן אמר ירעה מקנך ביום ההוא כר נרחב:

וכבש. שם כלל על כבשים רבים כמו ויהי לי שור וחמור וכן פירש אדוני אבי ז"ל, וי"מ עתה ירעם בארצם ככבש יחידי במרחב שהוא צועק והולך אילך ואילך ואינו שוקט ואינו רועה ויונתן תירגם ארי כתורא וגו' וענין סוררה וסרר ענין העוות והשתנות מהמנהג וכן בן סורר ומורה והדומים לו:

פסוק יז

חבור עצבים. חבור דבוק הוא עם עצבים, עצבים, העגלים והבעל והאשרה כל כך נתחבר בהם עד שאין לו תקנה ולא ישמע לדברי תוכחה:

הנח לו. אמר כנגד הנביא הנח לו מלהוכיחו כי לא יועיל וזהו על דרך העברה כאדם שקוצף על חבירו שלא ישמע לו בהוכיח אותו אומר לו כיון שאין אתה שומע לי אניח אותך מלהוכיחך לעולם אף על פי כן חוזר ומוכיח אחר שעה:

פסוק יח

סר סבאם. תרגום ויבאש וסרי כל כך הם שותים ומשתכרים עד שבאש סובאם בפיהם והוא יין והשכר כמו סבאך מהול במים:

הזנה הזנו. ורוב שתיית היין ושכר מביא אותם לידי זנות וכן ישעיה הוכיח אפרים ברוב שתיית היין כמו שאמר הוי עטרת גאות שכורי אפרים וכל הענין כמו שכתוב שם. ויונתן תירגם סר כמו שר בשי"ן שלטניהון אסגיאי שירון מן אונס:

אהבו הבו קלון מגיניה. מגיניה הם שריה כי השרים לעם כמו מגינים אמר שהשרים אוהבים לאמר הבו אומרים תנו לנו שוחד ונעביר מעליכם המשפט וזה קלון להם וכנוי ה"א מגיניה לעדת אפרים ויונתן תירגם רחימו דתיתי להון קלנא רברבניהון:

פסוק יט

צרר רוח אותה בכנפיה. כמו האדם שיצרור הרוח בכנפיו וכשיתיר כנפיו לא ימצא כלום כן אפרים החזיק בעבודת העגלים וקוה שיבא לו ממנה תועלת ולא מצא מאומה אלא נזק וחסרון. לפיכך יהיה להם בושת מזבחותם שזבחו לעגלים כי לחנם עשו אותם הזבחים כי לא בא להם מהם טוב כי אם רע. והנה הוא כמו הרוח הצרור בכנפיה ואמר צרר לשון זכר ואמר בכנפיה לשון נקבה ואמר לשון רבים ויבשו מזבחותם כן דרך הכתוב לדבר על עם לשון זכר ולשון נקבה כי העם נקרא בלשון זכר עם ובלשון נקבה עדה או קהלה וכן בלשון יחיד ובלשון רבים לשון יחיד דרך כלל ולשון רבים דרך פרט:

זבחותם. היחידה זבחה בשקל שמלה זבחותם בשקל שמלותם ואדוני אבי ז"ל פירש צרר רוח הרוח צרר אותה רוצה לומר עדת אפרים צרר אותה בכנפיה להוליכה בגולה ואז יבושו מזבחותם ויהיה רוח זכר ונקבה:

פרק ה

פסוק א

שמעו. עתה שב להוכיח יהודה ואותם שהיו ראוים להוכיחם והם כהני בית המקדש שהיו בחלקו של יהודה ובית המלך גם כן היה להם להוכיח את ישראל ולעשות משפט וקרא שבט יהודה בית ישראל כי הם עיקר בית ישראל ויש מפרשים בית ישראל הסנהדרין שהם שופטי ישראל:

כי פח הייתם למצפה ורשת פרושה על תבור. לכם היה לעשות משפט ואתם הייתם פח ומכשול לעם כי הם רואים שאתם עושים מעשים רעים ולומדים מכם והנה אתם להם בהפך מה שהיה ראוי להיות ואתם להם כמו הפח והרשת שלוכדים בהם החיות והעופות כן הם נלכדים במעשיכם הרעים שעושים ככם וזכר מצפה ותבור שהם הרים גבוהים בארץ ישראל והציידים פורשים עליהם מצודותיהם ויונתן תירגם מצפה מן צופה נתתיך שתרגם ארי תקלא הויתון במלפיכון וכמצודא דפריס על טור רם ובדרש רב לכם מעלות ירושלים מה עשה ירבעם הושיב שתי פרדסיאות אחת על תבור ואחת על המצפה וזהו שאמר הושע כי פח הייתם למצפה:

פסוק ב

ושחטה שטים העמיקו. מקור כי השי"ן פתוחה והוא בשקל לאהבה אמר השטים שהם עובדי עכו"ם ששטים מדרכי האל יתברך ומעבודתו כמו אשה שהיא סוטה תחת אישה העמיקו סרה לשחוט ולזבוח לעכו"ם:

ואני מוסר לכלם. אמר הנביא לא תאמרו שלא ייסר אותם אדם ולא יוכיחם לפיכך הם חוטאים כי אני איש מוסר לכלם ויום ויום אני מייסר אותם ולא ישמעו לי:

ואני מוסר. חסר איש כמו ואני תפלה שפירושו ואני איש תפילה ויונתן תירגם ודבחן לטעון וגו':

פסוק ג

אני ידעתי אפרים. אמר זה על ירבעם בן נבט שהיה משבט אפרים שעשה העגלים והפריד ישראל מעבודת האל בבית המקדש אמר אני ידעתי את לבבו כמ"ש ויאמר ירבעם בלבו עתה תשוב וגו':

וישראל לא נכחד ממני. ממה שנועץ עם שרי ישראל לא נכחד ממני כי ידעתי כמ"ש ויועץ המלך ויעש ב' עגלי זהב:

כי עתה הזנית אפרים. אתה ירבעם הזנית עם העגלים ואח"כ נטמא ישראל בעכו"ם ויהיה הזנית פעל עומד כמו שכתבנו או יהיה פעל יוצא ר"ל אתה הזנית ישראל אחר הבעלים, ובדרש כי אתה הזנית אפרים עד הושע בן אלה היו תולין הקלקלה במלכיהם כיון שמלך הושע בן אלה ביטל פרדסיאות שהושיב ירבעם שנאמר רק לא כמלכי ישראל אשר היו לפניו ואע"פ כן לא עלו לירושלים לפיכך נתחתם גזר דין עליהם לגלותם הדא הוא דכתיב אני ידעתי אפרים כי עתה הזנית אפרים עתה נראה שאתה הזנית שאין לך לתלות במלכך:

פסוק ד

לא יתנו. כמו ולא נתן סיחון לא יתנני השב רוחי והדומים להם ענין עזיבה והנחה אמר לא יניחו אותם מעלליהם הרעים לשוב אל אלהיהם כלומר כל כך הרבו לפשוע עד שלא נשאר להם דרך לתשובה עד שיקבלו ענשם או פירש כל כך הם דבקים במעשיהם הרעים עד שאפילו יהרהרו פעם אחת תשובה בלבם הם מתחרטים מיד:

כי רוח זנונים בקרבם. המתעה אותם:

ואת ה' לא ידעו. לא דרשוהו אפילו פעם אחת אלא תמיד הם דבקים במעשיהם הרעים ויונתן תירגם ואולפן וגו':

פסוק ה

וענה גאון ישראל בפניו. כמו שאמר הוי עטרת גאות שכורי אפרים אמר כי גאונו יעיד בפניו כשיקבל עונשו עליו וי"ת וימאך יקר ישראל ואינון חזן תרגם וענה מלשון הכנעה כמו לענות מפני ופירש גאון ישראל גדולתם ויקרם וכבודם ומה שאמר ואינון חזן כלומר בעודם בארצם טרם גלותם יראו בהכנעתם ושפלותם תחת הכבוד שהיה להם מתחלה:

וישראל ואפרים. אמר אפרים בעבור ירבעם בן נבט המתעה אותם ובעבור שבטו שהוא שבט אפרים וישראל אמר בעבור שאר ישראל שהלכו אחריו כלם יכשלו בעון העגלים:

כשל גם יהודה עמם. כי אפילו יהודה שהיה בחלקו בית המקדש עזב עבודת השם יתברך לעבוד אלהים אחרים וגם הוא יכשל בעונו:

פסוק ו

בצאנם ובבקרם ילכו. שבט יהודה ישובו לעבודת האל יתברך בבית המקדש זהו בצאנם ובבקרם ילכו לבקש את ה' וזה היה בימי יאשיהו שבערו העכו"ם ושבו לעבוד את השם ועשו פסח ואמר כי לא נעשה כפסח הזה וגו':

ולא ימצאו חלץ מהם. לא מצאוהו כשבקשוהו כי כבר נגזרה גזרה כמו שכתוב אך לא שב ה' מחרון אפו הגדול אשר חרה ביהודה וגו' ואמר ואת יהודה אסיר מעל פני כאשר הסירותי את ישראל וגו':

חלץ. נפרד מהם וסר מעליהם והוא פעל עומד וכיוצא וחלצה נעלו חלצו שד:

פסוק ז

בה' בגדו כי בנים זרים ילדו. כמשמעו שהתחתנו בעכו"ם ובעבודת כוכבים שלהם וזהו בגידה בה' שצוה אותם לא תתחתן בם כי יסיר את בנך מאחרי ותירגם יונתן במימרא דה' שקרו ארי בנין מבנת עממיא קיימין להון ויש לפרש כי בנים זרים ילדו שהלכו בחקות העכו"ם וכן אמר ובילדי נכרים ישפיקו ותרגם יונתן ובנימוסי עממיא אזלין:

עתה יאכלם חדש את חלקיהם. עתה בקרוב יבא חדש שיאכל האויב אותם ואת חלקיהם רוצה לומר שדותיהם וכרמיהם כמו ואכלה את החלק שהוא כמו חלקת השדה והחדש הזה הוא חדש תמוז שהובקעה העיר וחדש אב שחרבה או פירש חדש בזמן מועט כמו חדש וכן ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד לדעת יונתן רוצה לומר חדש בחדש כלומר תמיד יאכלם האויב יום ביום וחדש בחדש וכן תרגם יונתן כען איתי עליהון עממיא ירח בירח ויבזון ית פרי ארעהון:

פסוק ח

תקעו שופר. כמו שתוקעים בשופר להזהיר העם ולהתאסף אל העיר העם והצאן ואלו המקומות הם לבנימין ובית און היה לבני יוסף לאפרים סמוך לבנימין כי ארץ חלק בנימין היתה בין יהודה ובני יוסף:

אחריך בנימן. הנה האויב אחריך בנימן כי כבר כבש ארץ אפרים ויונתן תירגם נבייא אריכו וגו':

פסוק ט

אפרים לשמה תהיה. עדת אפרים:

ביום תוכחה בשבטי ישראל הודעתי נאמנה. כשהוכחתים במדבר כשהיו כל השבטים כאחד הודעתי אותם נאמנה כלומר דבר אמת אם בחקותי תלכו אם תשמעו אם לא תשמעו וכיון שלא שמעו לי אחריב את ארצם ואגלה ממנה כי כן הודעתים באמת ויונתן תירגם ביום תוכחה ביום תשלומת חובין, ובדרש רבי אבהו אמר בשם רבי יוסי בר' חנינא ביום שנתווכח הקב"ה עמהם בדין אתה מוצא כשגלו עשרת השבטים לא גלו יהודה ובנימין והיו עשרת השבטים אומרים מפני שהם בני פלטין שלו לא הגלה אותם וכי משוא פנים יש בדבר וח"ו שאין משוא פנים אלא שעדיין לא נתמלאת סאתם וכיון שחטאו גלו אז שמעו עשרת השבטים מאין מענה בפיהם ואמרו הא אלהא תקיף הא קשוט דאפילו לבני ביתיה לא נסיב אפין לקיים מה שנאמר בשבטי ישראל הודעתי נאמנה הודעתי שאני נאמן:

פסוק י

היו שרי יהודה כמסיגי גבול. בסמ"ך כמו ארור מסיג גבול רעהו וכ"ף כמסיגי לאמת הדבר כמו כ"ף השבעה לי כיום כי אותו כהיום והדומים להם, ואמר כי שרי יהודה היו מסיגי גבול רעיהם החלושים שהיתה להם נחלה סמוך לנחלתם והיו מסיגים גבולם ולוקחים מנחלתם כמו שאמר בנבואת יחזקאל ולא יונו עוד נשיאי את עמי להונותם מאחוזתם ורש"י פירש כי כאדם המדבק גבול חבירו כן הם מהרו לאחוז דרכי חבריהם

לפיכך אשפוך וגו', ורבינו סעדיה ז"ל פירש כמסיגי גבול המצות היו שרי יהודה כמו שרי אפרים שהסיגו גבול המצות ועברו על אלות הברית כן עשו הם, ואדוני אבי ז"ל פירש השרים היו כמו מסיגי גבול שהיו צועקים לפניהם בעלי הגבול כי חביריהם היו מסיגים גבול שדותיהם וכרמיהם או בתיהם והם לא היו מקשיבים לצעקתם והנה השרים כמו המסיגים שסומכים את ידיהם בהסגתם הגבול, והחכם רבי אברהם אבן עזרא פירש עושים רע לאשר היה ברשותם כמסיגי גבול בסתר:

פסוק יא

עשוק אפרים. ביד האומות שעשקוהו ורצצוהו במשפטים קשים ולמה בא לו כל זה כי הואיל הלך אחרי צו לפי שרצה ללכת אחרי מצות ירבעם בן נבט הואיל הלך כלומר ברצונו הלך שזה כמה שנים לא סר מדרכו הרעה ומאד התרצה בדבר הרע ההוא:

צו. שם כמו מצוה וכן צו לצו בשקל קו ואע"פ שחסר ירבעם שלא זכרו אחרי צו כן מנהג המקרא במקומות לחסר במקום שהענין מובן וידוע היה כי לא היו הולכים באותו הדור אחרי מצות האל כ"א אחרי מצות ירבעם לפיכך שנה ה' לגרעון ואמר במקום מצוה צו ויונתן תירגם אניסין דבית אפרים וגו':

פסוק יב

ואני כעש לאפרים. כן אהיה לאפרים וליהודה כמו העש שאוכל הבגדים:

וכרקב. האוכל העצם והעץ כלומר כן אכלה אותם:

פסוק יג

וירא, מזורו. כמו מכתו כי המכה לפי שיזורו אותה נקראת מזור אמר כשראו אפרים ויהודה שהאויבים באים עליהם תמיד ושוללים אותם בקשו עזר ממלך אשור ולא שבו אלי ולא בקשו עזר ממני אלא מבשר ודם שלא יוכל לעזור אותם אם אין רצוני:

וישלח. ר"ל וישלח יהודה כי כבר זכר שניהם ובפסוק זה זכר אפרים בפירוש ויהודה בסתם כי כבר זכרו בסמוך:

וילך אפרים. ר"ל המלאכים ששלח. או אמר וילך על מנחם שהלך לפול מלך אשור כאשר בא על הארץ ויתן מנחם לפול מלך אשור אלף ככר כסף וגו' ולא הואיל כלום אלא לפי שעה כי מלך אשור הוא שהחריב את הארץ גם שוסים אחרים שסו אותם ולא עזרם מלך אשור וכן אחז מלך יהודה שלח למלך אשור, ואמר ויתן למלך אשור ולא לעזרה לו:

ירב. הוא שם עיר בארץ אשור ובזה הספר זוכר אותו שתי פעמים ואפשר כי אשור היו לו שני שמות:

לא יוכל לרפא. לפי שהמשיל הצרה לחולי אמר לרפא:

ולא יגהה. כלומר ולא ירפא וכן לב שמח ייטיב גהה רפואה אפילו מזור אחד מכם לא ירפא ויונתן תירגם וחזא אפרים וגו':

פסוק יד

כי אנכי. איך יוכל מלך אשור להועיל לכם אפילו אם ירצה כי אנכי לכם כשחל ואין מציל מידי:

אני אני. הכפל לחזק הענין וכן ראו עתה כי אני אני הוא:

פסוק טו

אלך אשובה אל מקומי. כלומר אסלק שכינתי מהם ואשובה אלי בשמים שהוא מקום כבודי כי הם הקילוני ולא ישכון כבודי ביניהם:

עד אשר יאשמו. האל"ף והשי"ן בשו"א וענינו עד שישימו עצמם אשמים וכן תירגם יונתן עד דידעון דחבו:

ישחרנני. ידרשוני ויבקשוני כמו אם תשחר אל והדומים להם והנו"ן הראשונה כנו"ן ישמעון הנוספת פעמים בעתיד הרבים:

פרק ו

פסוק א

לכו. ענין זרוז המעשה כמו לכו ונחשבה על ירמיהו לכה נא אנסכה בשמחה והדומים להם שאין ענינם הליכה ממש אלא זרוז המעשה ולפי שההליכה זרוז והישיבה עצלה נאמר זרוז בלשון הליכה יאמר איש לחבירו לכו ונשובה אל ה' וזה היה בימי יאשיהו שבקשו את ה' ועבדוהו:

כי הוא טרף. כולו קמוץ ואף על פי שהוא פעל עבר כי יש רבים קמוצים כמו שכתבנו בספר מכלול ואמר ונשובה אל השם כי הוא טרף כמו שאמר אטרוף וגומר:

ואין מציל. ואם נשוב אליו הוא המוחץ והוא הרופא וכפל הענין במלות שונות ואמר יך ויחבשנו:

יך. בתשלומו יכה והוא עתיד במקום עבר:

פסוק ב

יחיינו מיומים. ענין רפואה כמו עד חיותם וכמו וימרחו על השחין ויחי אמר אם חלינו יומים הוא ירפאינו מחוליינו עד שביום השלישי יקימנו ונחיה זמן רב לפניו כלומר אם ארכו צרותינו זמן רב והוא משל יומים בקרוב יביא לנו ישועתו והוא משל ביום השלישי, והחכם רבי אברהם בן עזרא ז"ל פירש ביום השלישי הפך כל נשבר כי אז

יכאב וכן אמר ביום השלישי בהיותם כואבים ופירש עוד יחיינו מיומים זה המאמר הוא על העתיד ומיומים משל לשני גליות גלות מצרים וגלות בבל ביום השלישי משל לגלות הזה השלישי שיקימנו ממנו ונחיה לפניו שלא נגלה עוד לעולם ונחיה תמיד לפניו כל ימי עד שלא נחטא עוד:

פסוק ג

ונדעה נרדפה. תהיה הסכמתינו ודעתינו כאחד ונרדפה כלנו לדעת את ה':

ונדעה. כמו ונדעה בינינו מה טוב לדעת את ה' לעשות משפט וצדקה כמו שכתוב הלא היא הדעת אותי נאם ה' ואדוני אבי ז"ל פירש נדעה אותו ויתברר אצלינו כאשר התברר אור השחר שאין שם עבים זהו נכון מוצאו כאשר אמר דוד לשלמה בנו דע את אלהי אביך ועבדהו בתחילה דעהו ואחר כך עבדהו כי אם לא ידע דרך יחודו למי יעבוד על כן אמר ונדעה נרדפה בתחלה נדעה ואח"כ נרדפה לדעת את ה' כלומר לעבדו, והחכם רבי אברהם אבן עזרא פירש ונדעה נרדפה נדעה שנרדפה לדעת את ה' כי זה סוד כל החכמות ובעבור זה לבדו נברא האדם רק לא יוכל לדעת את ה' עד שילמוד חכמות הרבה שהם כמו סולם לעלות אל זאת המעלה העליונה וטעם כשחר כי בתחלה ידע המשכיל את השם יתברך במעשיו כמו השחר בצאתו ורגע אחר רגע יגדל האור עד שיראה האמת ויבא הטעם שהשם יעזרנו ויורנו האמת על דרך יערף כמטר לקחי ואחרים אמרו כי יבא לנו מרפא מה' כגשם אשר לא יקוה לאיש והטעם כי אין מרפא רק מאתו יתברך ולפירושנו כשחר נכון מוצאו פי' אם נעשה זה שנרדפה לדעת את ה' הוא יהיה לנו כשחר נכון מוצאו כלומר שיופיע אורו וטובו עלינו ועוד המשיל משל אחר ואמר ויבא כגשם לנו כמו הגשם שמחיה הזרעים המתים כן האדם השרוי בצער דומה למת וכשתבא לו התשועה תדמה לו שחיה מתמותתו וכפל עוד הענין ואמר כמלקוש יורה ארץ ופירש כמלקוש ויורה שיבא בארץ כן יבא לנו ויונתן תירגם כמלקושא דמרוי ארעא ויהיה לפירושו יורה כמו ירוה הפוך:

פסוק ד

מה אעשה לך אפרים. איך ארפא אתכם ואיך אחבוש ותשובתכם אינה שלמה כי אם עשו מלכי ישראל הישר בעיני השם מהרה שבו לעשות הרע כמו יהוא וכן מלכי יהודה אשר עשו בימי יאשיהו הישר בעיני השם שבו לעשות הרע בימי בנו ובן בנו וזהו וחסדכם כענן בקר כמו ענן הבקר או הטל כי בחם השמש יפסק:

משכים. שם בשקל יתן אוכל למשביר כלומר בהשכמה הולך ותרגם יונתן וכטלא דמוהי פסיק:

פסוק ה

על כן חצבתי בנביאים. כמו חוצב בהר שכורת האבנים ופירש על כן בעבור שחסדכם כענן בקר הוגעתי בנביאים יום ויום השכם ודבר להזהירכם שתעמדו בדרך הישרה ולא שמעתם ומרוב הוגיעי אותם בשליחותי הרי הם כאלו הרגתים וכל זה עשיתי בעבור שמשפטיך אור יצא כלומר שיהיה משפטיך כאור שיצא כלומר בצאתו כמו שאמר כשחר נכון מוצאו ואדוני אבי ז"ל פירש חצבתי בנביאים הרגתים מתו בשליחותי כמו זכריה ואוריה:

ומשפטיך אור יצא. בתמיהה ויונתן תירגם על כן דאזהרתינון וגו':

פסוק ו

כי חסד. אעפ"י ששבו לעבוד את ה' בבית המקדש בימי הושע בן אלה שביטל פרדסיאות שהושיב ירבעם בדרכים אף על פי כן חסד ודעת אלהים לא היה בהם וכן ביהודה שעבדוהו בימי יאשיהו שהרס הבמות והמזבחות והעלו זבחיהם בבית המקדש עשות החסד הוא העיקר ודעת אלהים שהוא לעשות משפט וצדקה ותרגם יונתן ודעת אלהים ועבדי אורייתא דה':

פסוק ז

והמה כאדם עברו ברית. כאדם שבוגד בחבירו ועובר על בריתו כן נקל ביניהם לבגוד בי ולעבור על בריתי ופי' שם בארצם במקום שהשפעתי עליהם טובה שם בגדו בי ויש מפרשים כאדם כאדם הראשון, ויונתן תרגם ואינון כדריא קדמאי וגומר:

פסוק ח

גלעד. עקובה מדם. מן עקוב הלב ויהוא עשה בעקבה ענין תרמית והערמה, וכן פירשוהו רבותינו זכרונם לברכה עקובה מדם שהיו עוקבים להרוג נפשות כלומר מערימים ובמקום אחר פירשו עקובה מלוכלכת מרוב דם ששופכין בה כמו שאמר בתלמוד ירושלמי אם יש בה עקיבת יין אסור ואמר מה הוא עקיבת יין כההוא דמלכלך כדכתיב עקובה מדם:

פסוק ט

וכחכי איש גדודים. היו"ד במקום ה"א חכה והוא מקור אמר כמו שגדודי הלסטים מחכים איש עובר דרך לשלול אותו כן הוא חבר כהנים רוצה לומר כהני הבמות שמתחברים לשלול עוברי דרך:

דרך ירצחו שכמה. בדרך ירצחו כלם שכם אחד כי מי שישלול ירצח אם יעמוד כנגדו בעל הממון ירצחנו:

כי זמה עשה. כל מעשה רע ותועבה עשו וכן הוא זמות יעץ כלומר לא זה בלבד עשו אלא זמה היא כל מעשיהם ואפשר לפרש זמה מחשבה כלומר כמו שחשבו בלבם כן עשו ויונתן תרגם גם כן וכחכי ענין חכו לי שתרגם וכמה דמסביר אינש למשריין וגו', ויש מפרשים וכחכי מן ובחכה העלה ויפרשו גדודים מן מלא על כל גדותיו כלומר כמו שמשליכים ציידי הדגים החכה למשוך הדגים אשר ביאור והציידים בהשליכם החכה עומדים על גדות הנהר או היאור ומשם צדים הדגים כן חבר הכהנים צדים בני אדם וכן פירש רב סעדיה גאון זכרונו לברכה, ואדוני אבי זכרונו לברכה פירש כהנים שרים וגדולים כמו ובני דוד כהנים היו:

פסוק י

בבית ישראל ראיתי שערוריה. בבית אל ובדן כי שם העגלים שהם שערוריה לשון כיעור וטנוף כמו התאנים השוערים שערורית עשתה:

שם זנות לאפרים. העגלים שעשה ירבעם משבט אפרים וזנה אחריהם:

נטמא ישראל. נטמאו בהם ישראל שעבדו עשרת השבטים אותם ופירש שם בבית אל ובדן וי"ת בבית ישראל וגו':

פסוק יא

גם יהודה שת קציר לך. פירשו בו כי גם יהודה שם עצמו לעבוד עכו"ם כמו אפרים אע"פ שהיה בית המקדש בחלקו, ופי' שת קציר כמו ועשה קציר כמו נטע כלומר נטע גם כן נטע זר כמו אפרים:

בשובי שבות עמי. כשחשבתי לשוב שבות עמי לפי שלא היו כולם עבר אחד לעבוד עכו"ם אבל אחר שיהודה עבד עכו"ם גם כן הנחתים ביד אויביהם ולפי דעתי כי יהודה קריאה כמו יהודה אתה יודוך אחיך כלומר אתה יהודה גם לך שת קציר המשיב שבות עמי והוא ירבעם בן יואש מלך ישראל כי אף על פי שהיו מרעים ישראל ויהודה כמו שהקדים בשובי שבות עמי ע"י ירבעם כי ראיתי עוני ישראל מורה מאד גם לך יהודה שת קציר ונטע טוב ירבעם שהשיב את דמשק ואת חמת ליהודה ואעפ"כ לא חזרתם למוטב לא ישראל ולא יהודה וזה שאמר אחר זה כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים וגו' וזו היא הרפואה כמו שכתוב הוא השיב את גבול ישראל מלבא חמת עד ים הערבה וזהו פי' בשובי את שבות עמי ופי' כרפאי לישראל ויונתן תירגם אף דבית יהודה וגו':

פרק ז

פסוק א

כרפאי לישראל, וגנב יבא פשט גדוד בחוץ. פירושו כתרגומו:

פסוק ב

ובל יאמרו ללבבם. אינם חושבים בלבבם כי כל רעתם זכרתי:
עתה סבבום מעלליהם נגד פני היו. עתה יסבו אותם מעשיהם הרעים שהיו כנגד פני ולא נעלמו ממני ובקבלם העונש יכירו כי ידעתי הכל ואני הוא המשיב גמולם בראשם:

פסוק ג

ברעתם ישמחו מלך. כשנסמכו עם ירבעם בדבר העגלים שמחוהו:
ובכחשיהם. שכחשו בה' ואמרו אלה אלהיך ישראל שמחו גם כן השרים הנסמכים עם ירבעם באותה עצה או פירושו בכל יום ויום משמחים מלכם ברעה שעושים בעושק ובחמס כי גם ידו עמהם, ובכחשיהם שמכחשים ומשקרים איש בעמיתו משמחים השרים כי גם הם סומכים את ידיהם:

פסוק ד

כלם מנאפים. המלך עם השרים וגם העם נשמעים אליהם והמשיל חמימות הניאוף לחמימות האש, ואמר כי הם כמו התנור הבוער. מאופה ר"ל שהאופה בערו והסיקו לאפות בו הפת ורוב חמימות התנור והסיקו הוא הזמן שישבות האופה מהעיר הנשים האופות בו לחמם והזמן ההוא הוא מלוש בצק עד חמצתו כי כשמשים העצים בתנור להסיקו הוא מצוה הנשים ללוש וישבות מהעיר אותן עד שיחמץ הבצק כמו שהוא משער בלבו ואז יעורר אותן שיבואו עם בצקן לאפות וזהו שיעור היסק התנור ואמר כי הם בוערים בניאוף כמו התנור בעת היסקו:
בוערה. מלעיל הטרחא בעי"ן וההי"א נוספת כי תנור לשון זכר:
מעיר. כמו מהעיר ויונתן תירגם כולהון מחמדין וגו', ואדוני אבי ז"ל פירש ישבות מעיר היצר המעיר אותן אם ישבות לא ישבות זמן ארוך אלא מלוש בצק עד חמצתו:
חמצתו. מקור בפלס לחמלה עליך או שם בשקל טמאה:

פסוק ה

יום מלכנו. יום שהיו ממליכים מלך שהיו קוראים אותו היום יום מלכנו אמר מה היה עסק השרים עמו לא לדבר בענין גבורה ונצוח האויבים ולהעמיד משפט כמו שהוא חק מלך בן חורין אלא מה היה עסקם באכילה ושתייה עד שהחלו המלך מרוב שתות היין זהו חמת מיין שהיה זה בא בנאדו מלא יין וזה בא בנאדו ומשקין המלך עד שמחלין

אותו והוא עם רוב השתיה משך ידו את לוצצים ומתלוצץ עמהם, וכתב אדוני אבי ז"ל בתחלה קראם שרים קודם שישכרו ואח"כ קראם לוצצים:

חמת. מן ותמלא את החמת מים אלא שהוא משקל אחד ולוצצים תואר בשקל ונוצצים כעין נחשת קלל:

פסוק ו

כי קרבו כתנור לבם בארבם. לבם שהוא בוער כתנור קרבו אותו למעשה הרע כלומר שמו לבבם לחשוב מחשבות רעות שיעשו הרע אחר המחשבה וזהו בארבם כי הרוצה לשלול ולגזול אורב תחלה כדי שלא ישמרו ממנו והמחשבה במארב:

כל הלילה ישן אופיהם. הלב הוא כלי המחשבה והכח הפועל בו הוא האופה על דרך המשל וכמו שהאופה מסיק את התנור בלילה ובבקר ימצא שבערו העצים ואופה בו את הפת שהוא תכלית מעשה ההיסק והנה האופה ישן בלילה אחר שנתן העצים בתנור שאין לו מעשה עד הבקר כן האופה בענין המשל שהוא כח המחשבה הוא ישן בלילה כלומר שוכב ונח שלא תצא המחשב' לידי מעשה עד הבקר והחושב קורא אותו ישן לפי שאין במחשב' יגיעת הגוף:

בקר הוא בוער. כלומר שהם להוטים בבקר לעשות הרע שחשבו בלילה וכן אמר החושבים לעשות רע על משכבותם לאור הבקר יעשוה כי יש לאל ידם:

פסוק ז

כלם יחמו כתנור. מבואר הוא המשל וכפלו לענין שאמר ואכלו את שופטיהם כי האש אוכלת והענין כי הם במעשיהם הרעים אוכלים ומכלים את שופטיהם שלא יעשו משפט בעיר כי מרוב המרעים לא יוכלו לעשות משפטם וגם יחניפו הרשעים ולא יוכיחום כיון שרואים שידם תקפה והעונש עליהם לפי שאין מסלקין עצמם מכל משפט אלא שופטים מי שיכולת בידם ומניחים מי שאין יכולת בידם וכן אמר בנבואת ישעיה יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבא אליהם:

כל מלכיהם נפלו. שהיו מלכי ישראל נופלים זה ביד זה כי זה שהיה הורג המלך מולך תחתיו גם נפלו ביד אויביהם מלכי האומות ואעפ"כ אין קורא בהם אלי שהיה להם לחשוב בלבם הרי אין כח ביד מלכנו להושיענו מצרינו נשובה אל ה' כי הוא יושיענו וי"מ בהם במלכים אע"פ שרואין עצמם נופלים ביד העכו"ם אין אחד מהם שיקרא אלי וישוב מחטאו, ותרגם יונתן ואכלו את שופטיהם ובלישן שקריהון מחייבין ית דייניהון:

פסוק ח

אפרים בעמים הוא יתבולל. כמו כי שם בלל ה' שפת כל הארץ ענין בלבול וערבוב כלומר הוא מעורבב בעכו"ם שהאל יתברך הבדילם מהם והם התערבו בהם ועשו כמעשיהם:

עוגה בלי הפוכה. כמו העוגה הנאפה על הגחלים אם אין הופכים אותה היא נשרפת מתחת ואינה נאפה מלמעלה כן היא העצה שאיננה נכונה כשאין הופכין אותה מענין לענין עד שיושיבוה על אופניה כן היה אפרים בעצתו לעבוד העגלים ואלהים אחרים ולא הבחין ולא בחר בטוב, ויונתן תירגם דמן לחררה דעד דלא אתהפכת אתאכלת:

פסוק ט

אכלו זרים כחו. כמו שכתוב בספר מלכים:

והוא לא ידע. לא ידע כי בעונו בא לו כל זה ולא שב מרשעו:

גם שיבה זרקה בו. כי האדם ישוב מדרך הרעה בימי הזקנה כי יראה כי אפס כחו והולך בדרך כל הארץ וישוב טרם מותו ודמה האריכות הצרה להם זמן רב לימי הזקנה, ואמר גם באחרונה בימי פקח והושע בן אלה שהיו בסוף ימיהם כאדם שזרקה בו שיבה אעפ"כ לא שבו מדרכם הרעה:

זרקה בו. פעל עומד כאלו אמר נזרקה בו, והחכם רבי אברהם בן עזרא פירש זרקה בו התולדה ויונתן תירגם אף חלישותא וגו':

פסוק י

וענה. פירשנוהו למעלה:

פסוק יא

ויהי אפרים. המשילו ליונה הנלכדת ברשת לפתיותה שאין לה לב להבין כשתבא ללקט הגרגירים רשת פרושה שם ללכדה כן אפרים כשהיו הולכים ושואלים עזר מאשור או ממצרים כי לרעתם ילכו שם בבקשם עזר מהעכו"ם ולא מהאל יתברך אשר בידו הכל וכשיחשבו להעזר בהם יפלו ברשת האל יתברך וזהו שאמר כאשר ילכו אפרש עליהם רשתי וזכר היונה והוא הדין לשאר העופות אלא יונה לפי שאין לה מרה היא כאלו הולכת בתמימות ולא תרגיש על הרע שימצאנה, ויונתן תרגם והוו בית ישראל דמן ליונה שריחתא וגו' ופירש בעל הערוך שריחתא מבכה וגורדת פניה, ודמהו ללשון הערבי שאומר לאשה המבכה ומשרטת פניה שרחה:

פסוק יב

כאשר. כעוף השמים אורידם בתוך הרשת:

איסירם כשמע לעדתם. אכניסם במוסר העמים כמו שהשמעתי לעדתם במדבר דברי התוכחות והאלות הכתובות בתורה אם לא ישמעו אל דברי התורה:

פסוק יג

אוי להם כי נדדו ממני. מעבודת בית מקדשי לעבוד העגלים וזהו פשע ומרד בי:
ואנכי אפדם. היה בלבי לפדותם מצרותם אבל הם דברו עלי כזבים כמו שאמר ויחפאו בני ישראל שאמרו שאינו יודע ומשגיח במעשיהם אם יעשו טוב אם רע לפיכך לא השגחתי עליהם והסתרתי פני מהם והיה לאכול:

פסוק יד

ולא זעקו אלי בלבם. לפי מחשבתם שחושבים שאיני שומע צעקתם ואיני יודע לא טובתם ולא רעתם:
כי יילילו על משכבותם. כשהם על מטתם והם חושבים במה שיבא להם מהרע יילילו ויבכו על עניינם הרע ולא חשבו כי מאתי בא להם הרע כי פשעו בי:
על דגן ותירוש יתגוררו. כשיבא בעיר דגן או תירוש למכור יאספו כלם עליו מהרעב אשר בעיר ואף על פי כן יסורו בי:
יתגוררו. ענין אסיפה וחבור כמו הן גור יגור יגורו עלי עזים:
יסורו. מן כי דבר סרה סורר ומורה והם בענין שני שרשים סור וסרר ויונתן תרגם על דגן תירוש בסגי עיבורא וגו':

פסוק טו

ואני יסרתי. כשהיה להם הטוב והיו חזקים כנגד אויביהם אני הוא שיסרתי וחזקתי זרועותם ואלי יחשבו רע כי אמרו כי אינו מאתי רק מקרה הוא להם הטוב או הרע:
יסרתי. כמו מוסר מלכים, מוסרות ערוד, ענין קשירה והקשר הוא חזוק הדבר ויונתן תירגם וכמא די אנא מייתי וגו':

פסוק טז

ישובו לא על. הוא קמוץ, כמו הוקם על, לפיכך הוא תאר כמו עליון, ופירושו כשתבא להם הצרה ישובו לזעוק אל העכו"ם לא אלי שאני עליון על הכל:
היו כקשת רמיה. תאר או שם והוא ענין מרמה. כלומר הקשת המרמה שירמה דורך הקשת שיורה לעבר אחד ויהפוך ידו כרגע לעבר אחר ותולה המרמה בקשת, ואעפ"י שהדורך הוא העושה הרמיה לפי שהוא בעל המעשה ואעפ"י שהוא על יד אחר, כך ישראל פעמים היו שבים לדרך טובה וברגע היו שבים לדרך רעה, והנה הם הקשת על דרך משל, ונביאי השקר הם הדורך במשל שעל ידם שבים לדרך הרעה, כי כן ראינו

בדבר אליהו אחר שעשה המבחן האמתי אמרו כל העם ה' הוא האלהים ה' הוא האלהים, וכמעט שבו לעבוד הבעלים והעגלים:

יפלו בחרב שריהם מזעם לשונם. שריהם שמוליכים אותם בדרך רעה ואומרים להם כשיבא עליהם האויב נלך למצרים ונבקש מהם עזר, וזהו זעם לשונם שזועמים האל בדברים האלה ומה יבא להם:

יפלו בחרב. בדרך, וזו ההליכה לעג היא להם בארץ מצרים שלועגים ומתלוצצים כשהם באים לבקש עזר מהם, וכן אמר בנבואת ישעיה משא בהמות נגב וגו', לביא וליש מהם וגו', מהם היו אוכלים חיות הרעות ומהם היו נופלים בחרב האויב:

זו. בחול"ם וכן ועדתי זו אלמדם, והוא כמו זאת:

פרק ח

פסוק א

אל חכך שופר. כמו שאמר למעלה תקעו שופר בגבעה, וכשמדבר אל העם ידבר פעם בלשון יחיד פעם בלשון רבים, אמר שים אל חכך שופר כי הנה האויב שידאה כנשר על בית ה', כלומר יבא על כל הארץ וגם על בית ה' להחריבו יען עברו בריתי והם נטשוהו תחלה גם אני אטשנו ואניחנו ביד זרים, וסמך שופר אל החך והשופר יניחנו אל הפה לפי שהקול עובר דרך החך אחר שיצא מהגרון וי"ת נביא בחיכך אכלי וגו':

פסוק ב

לי יזעקו. היה להם לישראל לצעוק אלי בעת צרתם לאמר:

אלהי ידענוך. כלומר ידענו שאין מושיע בלתך וישראל המאוחר דינו להיות מוקדם אחר לי יזעקו וכמוהו רבים במקרא המאוחר מוקדם כמו מקום שם קבר יחד אנכי עד אעבור והדומים להם כמו שכתבנו בספר מכלול בחלק הדקדוק ממנו:

פסוק ג

זנח ישראל טוב. והוא האל יתברך שאין טוב זולתו בלי מגרעת לפיכך אויב ירדפו ובא הכנוי עם הוי"ו לבדה כמו וזה שמו אשר יקראו:

פסוק ד

הם המליכו. המליכו ירבעם ולא שאלו את פי ואע"פ שמלכות ירבעם מהאל יתברך היתה כמו שאמר לו אחיה השילוני הם בעת שהמליכוהו לא שאלו את פי ה' ואחיה הנביא לא אמר להם להמליכו אלא אמר לירבעם מה שיהיה לו, ועוד כיון שראו שמנעם מלעלות לירושלים לפני ה' ועשה להם העגלים היה להם להסירו מהמלוכה כי אחיה הנביא

בתנאי אמר לו דבר המלוכה אם תעשה הישר בעיני השם וכן מלכי ישראל האחרים לא היו ממליכים אותם על פי ה' זולתי יהוא בן נמשי:

השירו ולא ידעתי. שמו שרים ומנהיגים עליהם ולא מדעתי כי הם היו מכשילים אותם וסומכים ידי מרעים:

כספם וזהבם. כמו שאמר בראש הספר וכסף הרבתי לה וזהב עשו לבעל:

למען יכרת. למען יכרת שמם ויגלו מארצם או יכרת הכסף והזהב מהם מדה כנגד מדה הם שמוהו לעכו"ם יכרת מהם:

פסוק ה

זנח עגלך שמרון. אע"פ שהעגל לא היה בשמרון כי אם בבית אל לפי שראש הממלכה למלכי ישראל היה שמרון מאחאב ואילך והמלכים הם היו המחזיקים בעבודת העגלים כמו שאמר בכל אחד מהם וילך בחטאת ירבעם לא סר מחטאת ירבעם לפיכך סמך העגל אל שמרון וכן אמר שובבים יהיה עגל שמרון ופי' זנח הרחיק כמו זנח ה' מזבחו אמר את שמרון הרחיק אותך עגלך כלומר שבעבורו רחקת מארצך ור"ל שמרון אנשי שמרון או יהיה זנח פעל עומד ופי' רחק כמו ותזנח משלום נפשי אמר את שמרון רחק עגלך ממך כי גלה כי מלך אשור כשלכד שמרון וערי ישראל שבר את העגלים ולקח הזהב:

חרה אפי בם. בשני העגלים או פי' בם בישראל העובדים אותם:

עד מתי לא יוכלו נקיון. עד מתי לא יוכלו להיות נקיים מזה העון כלומר עד מתי יאריך הזמן שלא יוכלו להיות נקיים:

פסוק ו

כי מישראל. זה העגל מישראל היה כלומר לא למדו עבודה זו מהעכו"ם כמו שאר עכו"ם שלמדו מהם אלא מישראל עצמם יצא מן העגל שעשו במדבר כמו שפירשנו בספר מלכים:

והוא חרש עשהו. והוא העגל אמר אל תחשבו כי אלהים הוא ויש בו כח כי חרש עשהו ואיך יהיה למעשה יכולת על העושה אותו:

כי שבבים יהיה עגל שמרון. עתה תראו אם יש בו יכולת להציל העובדים אותו כי אפילו את עצמו לא יוכל להציל:

כי שבבים. כמו שברים כלומר שישברו אותו וישאו אותו לפועלת הזהב לא לתועלת שיש בו בעודו בצורת עגל:

שבבים. כמו שברים וחתיכות כמו שיבא מכשורא בדברי רז"ל וכן אמרו וישב משה את דברי העם אל ה' דברים שמשבבין לבו של אדם כלומר שמשברין ויונתן תירגם ארי לנסרי לוחין:

פסוק ז

כי רוח יזרעו. כלומר לשוא טרחו בעבודה זו כאלו אדם זורע רוח שאין בו ממש שלא יקצור אלא רוח או פחות ממנו כלומר לא תשיגנו הנאה של כלום אלא נזק והסופה קשה מהרוח בסתם כי הסופה כמו הסערה כמו שאמר בסופה ובסערה דרכו ותי"ו וסופתה כתי"ו ישועתה והכפל לחזק הענין:

קמה אין לו. לפי שהמשיל את מעשיהם לזורע רוח הוסיף עוד על הענין ואמר קמה אין לו אמר לא יבא לעת שיהיה קמה וקמה תקרא התבואה כשעומדת לקצר שיקוו הזורעים הנאה ממנה בקרוב אחר הקצירה שיעשו אותה קמח וגם הם לא יהיה זמן שיקוו תועלת ממעשיהם ואמר עוד צמח בלי יעשה קמח כלומר אפילו יצמח הזרע אחר הזריעה והמשל שיצליחו מעט במעשיהם אחר שהחלו לעשות הרע ולא יעמוד אותו הטוב ולא יבא לידי הנאה שלמה כמו הצמח שיבא לידי קצירה וטחינה:

אולי יעשה זרים יבלעוהו. שמא יעשה פעם א' שיבא לידי קמח כלומר שיצליחו בנכסיהם עד שיגיע להם מעט הנאה בתחילה יבאו זרים ויבלעוהו ולא תשלם להם ההנאה:

פסוק ח

נבלע. שיבלעוהו העכו"ם ואכלו כל טובו:

עתה היו בגוים. בעיני הגוים שילכו לבקש עזר מהם והם נבזים בעיניהם וחשבום הגוים ככלי אין חפץ בו שמשליכין אותו כמו שאמר למעלה זו לעגם בארץ מצרים או פירוש היו בגוים שהלכו בגלות:

פסוק ט

כי המה עלו אשור. אמר עלו ואם היא ירידה מא"י לאשור כי פי' עלו נסתלקו מארצם והלכו לאשור כמו ועלה מן הארץ או אם תאמר כי עלה מן הארץ רוצה בו עליה ממש כלומר לארץ אשר באו משם והיא ארץ כנען הנה כמוהו לשון סלוק והפסק כמו יצועי עלה כעלות גדיש בעתו בחצי ימי אל תעלני, והגאון רב סעדיה פירש עלו כמו באו שתרגם באו עלו ואפשר לפרש עלו אשור עליה ממש והוא כשבא פול מלך אשור לארץ ישראל בימי מנחם בן גדי ויתן לו מנחם אלף ככר כסף ועלה מנחם אליו למקום שהיה

בו פול כי בארץ ישראל עצמה יש מקום גבוה מחבירו כמו ירושלים שהוא גבוה מכל ארץ ישראל:

פרא בודד לו. אמר הנה הוא כמו הפרא שהולך יחידי שואף רוח במדבר כן הוא הולך בעצת נפשו לבקש עזר הנה והנה ממצרים ומאשור וכן תירגם יונתן גלו לאתור על דהליכו ברעות נפשיהון כערוד מרוד:

אפרים התנו אהבים. לשון תנאי כמו אתנה המה לי אתנן זונה אמר כי אפרים התנו אהבים עם מצרים ואשור היו נותנים להם שוחד להיות בבריתם ובאהבתם ויונתן תירגם אתמסירו ביד וגו':

פסוק י

גם כי יתנו. יתנו גם הוא ענין תנאי כמו התנו אלא שזה מן הקל וזה מן הכבד אמר מה תועלת להם כי התנו בגוים כי עתה בקרוב אקבץ הגוים עליהם להגלותם אלא שמתחלה יתלוננו ויתרעמו ממשא מלך שרים כמו שכתוב בספר מלכים שהיו נותנים מלכי האומות עליהם עונש מס וזהו מעט כנגד הגלות:

ויחלו מעט. ענין תחלה:

מלך שרים. חסר וי"ו השמוש והוא כמו מלך ושרים וכן שמש ירח ראובן שמעון והדומים להם רבים ופי' שרים שרי האומות ויונתן תירגם אף אם ישוון וגו':

פסוק יא

כי הרבה מזבחות. שניהם בשוא הבי"ת ובאו כן על דרך הסמיכות ואפשר שחסר הנסמך מזבחות העגלים או העצבים וזולתם ממיני עכו"ם שמצאנוהו בשו"א עם הידיעה, הרבה למזבחות. ואמר הרבה על אשר עשו אבותם כמו אחאב שהוסיף הבעל והאשרה ומה לו להרבות ולהוסיף כי כבר היו לו אלא שהוסיף על חטאו ויונתן תירגם לחטא הראשון למחטיא והשני לתקלא ויפה פירש:

פסוק יב

אכתוב לו. כתוב בוי"ו וקרי בלא וי"ו בקמץ חטף התי"ו מפני סמיכותו למלה זעירא:

רבו. כתיב בוי"ו וקרי ביו"ד בצרי הבי"ת, ופי' הכתוב המצות שרבו בתורתי, ופי' הקרי גדולות ונכבדות מתורתי כתבתי לו והנה הם נחשבים לו כמו זר שלא יפנו אליהם, כמו בימי יאשיהו שהיה להם דבר חדש ספר התורה כשמצאוהו:

אכתוב. כמו כתבתי ואמר אכתוב כאלו אני כותב אותם להם בכל יום ויום שהנביאים שאני שולח להם יזהירום על דברי התורה ויזכירום להם ולא שוה להם:

רבי. מן על כל רב ביתו שפי' גדול ונכבד ויונתן תירגם כתבית להון סגיאות וגו':

פסוק יג

זבחי הבהבי. אמר תחלה שהרבו מזבחות לעכו"ם ועתה אומר כי מה שיזבחו בבית המקדש אינו לרצון כי אינם שבים מחטאם ואין זביחתם אלא לאכילתם כמו השלמים שהיו אוכלים הבעלים ופי' הבהבי מתנותי והוא כפל העי"ן והלמ"ד מן יהב כלומר המתנות שהם חושבים שנותנים לי. ויונתן תירגם דבחין דמגבן מן אוניס וי"מ הבהבי ענין צליית הבשר מן שקפלה ולא הבהבה מהבהבין באור בדברי רז"ל, ורש"י פירש אותם זבחים שמהבהבין לפני במזבח מה לי שמביאים אותם לפני יזבחו אותם לעצמם ויאכלום כי אינני רוצה אותם וטוב היה פירושו לולי שקריאתו לפירושו וי"ו ויאכלו בשו"א ואינה אלא בפתח:

עתה יזכור. עתה בקרוב יזכור עונם כשישובו מצרים עם יוחנן בן קרח ויעברו על דברי אז אפקוד עונם יותר על אשר פקדתי בחרבן הארץ ובגלותם כמו שאמר בירמיהו ותמו כל בארץ מצרים יפלו בחרב וברעב יתמו מקטן ועד גדול בחרב וברעב ימותו:

פסוק יד

וישכח ישראל את עושהו. כמו הוא עשך כלומר גדלך וכן אשר עשה את משה ואת אהרן, אמר כי ישראל שכח מי שגדל אותו והרבה אותו ויבן היכלות לעבוד בהם עכו"ם וכן תירגם יונתן ובנא היכלא לטעותא ויתכן לפרש ויבן היכלות להשגב בהם מפני האויב כמו שאמר ויהודה הרבה ערים בצורות כלומר שכחו אל מושיעם ובטחו בהיכליהם ומבצריהם ולא יועילום כי אני אשלח אש בעריו כלומר שיבא עליהם האויב ברצוני שישרוף עריו וארמנותיו באש כמו שכתוב וישרוף את בית ה' ואת בית המלך ואת כל בית גדול שרף באש. וכן עשה בערי יהודה וכן אמר בנבואת ישעיה עריכם שרופות אש או יהיה פי' האש החרבן שיהיה גדול כאלו הערים והארמונות שרופות באש:

פרק ט

פסוק א

אל תשמח. אם יקרה לכם דבר שמחה כמו חופות חתנים וזולתם אין לך לשמוח כמו שאר העמים כי הם לא עזבו את אלהיהם ואתה זנית מעל אלהיך ועבדת אלהי העמים לכן יש לך להתאבל על זה ולא לשמוח לשום שמחה כמו שעשו דור המדבר אחר שהוכיחם משה רבינו על דבר העגל אמר וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו והנביאים מוכיחים אותם בכל יום על עובדם עכו"ם ולא ישיתו על לב:

אהבת אתנן על כל גרנות דגן. לפי שהמשילו הנביאים עבודת עכו"ם כמעשה זונה אמר אהבת אתנן כמו אתנן זונה ופי' על כל גרנות דגן בעת שהייתי נותן גרנותם מלאות דגן כמו שאמר וישמן ישורון ויבעט או יהיה פירוש על כל גרנות דגן כי כשהיה הדגן בגורן היו עובדים עכו"ם שם בגורן לפי מחשבותם שהנעבד ההוא הוא הנותן התבואה:

פסוק ב

גורן ויקב לא ירעם. כיון שאינם מכירים כי אני הנותן להם הדגן והתירוש ומניחים עבודתי ועובדים אלהים אחרים לא ירעה אותם גורן ויקב כי אביא עליו השדפון והירקון או הארבה או האויב שלא יעשו ממנו גורן ויקב, וכן אמר בראש הספר והיא לא ידעה כי אנכי נתתי לה:

ותירוש יכחש בה. אמר ותירוש אחר שאמר ויקב כי זכרו הגורן הוא על שם סופו שיעשו ממנו לחם ברוב אבל יקב כולל שתי הנאות אכילת הענבים ושתיית התירוש שיעשו מהענבים ואחר שאמר הנה תירוש לא כלל יקב כי אם אכילת הענבים ואחר כך אמר ותירוש ופי' יכחש בה כאלו יכחש בהם כי מה שיקוו ממנו לא ימצאו בו שתהיה בו מארת ה' כמו שאמר בנבואת חגי בא אל היקב לחשוף חמשים פורה והיתה עשרים ואמר בה לשון נקבה לעדת אפרים כי בזה ובזה ידבר אל העם פעם לשון יחיד על דרך כלל ופעם לשון רבים על דרך פרט ופעם לשון נקבה על העדה ובמסרה ב' כתיבין בה וסבירין בם והאחד הוא ויכו בה:

פסוק ג

לא ישבו בארץ ה'. היא ירושלם כיון שהם מטמאים אותה בגלוליהם לא ישבו בה כי אין הארץ סובלת זמן רב עובדי עכו"ם כמ"ש אלהי נכר הארץ וכן מי שיעשה בה התועבות הכתובות כמ"ש ולא תקיא אתכם הארץ בטמאכם אותה כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם:

ושב אפרים מצרים. הכתוב שאמר עליהם לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם וכן אמר בקללות בתורה והשיבך ה' מצרים וגו' אע"פ שמלכות אפרים גלו על יד מלך אשור רבים מהם קודם גלותם שבו לארץ מצרים מפני הרעב והצרות שהשיגום בארצם גם שרידים מאפרים היו עם דלת יהודה ובנימין כששבו למצרים אחר שמנעם ירמיהו הנביא בשם ה':

ובאשור טמא יאכלו. ובארץ אשור שגלו שם טמא יאכלו כמש"כ בנבואת יחזקאל ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגוים כי בין הגוים לא יוכלו לאכול לחמם בטהרה ובנקיות:

פסוק ד

לא יסכו לה' יין ולא יערבו לו. אמר מה להם עתה להביא נסכים בית ה' כי לא יערבו לו אינם ערבים לפניו כי הם עוברים על מצותיו ותורותיו:

זבחיהם כלחם אונים להם. זבחיהם שהם מביאים לפני יחשבו להם כלחם אונים כמאכל אבלים שהוא טמא שהם טמאי מתים:

כל אוכליו יטמאו. כל האוכלים לחם אונים הם טמאים כן זבחיהם טמאים:

כי לחמם לנפשם לא יבא בית ה'. הקרבן שהם מביאים בעבור נפשם כלומר לכפרת נפשם לא יבא כי אין תועלת להם בו ולא יכפר להם בעבור כי הם מזידים ואף בהביאם הקרבן אינם שבים מחטאם:

אוני. אבלים וכן לא אכלתי באוני באבלי אלא שזה שם וזה תאר:

פסוק ה

מה תעשו ליום מועד. יום החרבן יקרא יום מועד וחג על דרך קול נתנו בבית ה' כיום מועד ויום החרבן הוא מועד וחג השם כי השם יתברך קרא האויבים לבא יחדיו לבית השם להחריבו ולשפוך דם בני ישראל כדם זבחים כמו שאמר בנבואת ישעיה והיתה לי כאריאל:

פסוק ו

כי הנה הלכו משוד. כי הנה הלכו מכובד הרעב למצרים וליום החרבן מה יעשו ואנה ינוסו לעזרה:

שוד. הוא הרעב כמו השוד והשבר ופירוש הרעב והחרב תקבצם:

מוף תקברם. כי שם ימותו ההולכים שם בחרב ורעב:

מוף. כמו נוף וכן כמהם וכמהן:

מחמד לכספם. בתי חמדתם שהיו אוצרות כספם:

קימוש יירשם. כלומר ירש אותם הקמוש שיהיה שם תמורת הכסף כשיחרבו הבתים יצמחו בהם הקוצים:

קימוש וחוח. הם מיני קוצים ויונתן תירגם מיני חיות קרסולין חתולין:

פסוק ז

באו ימי הפקודה. שיפקוד האל עונם ימי השלם שישלם להם האל יתברך כמעשיהם הרעים אז ידעו ישראל ויתודו ויאמרו על נביאי השקר שהטעו אותם והיו אומרים להם שלום שלום אז יאמרו עליהם אויל הנביא משוגע איש הרוח:

על רוב עונך. על רוב עונך היה זה שנטית אחרי נביאי השקר ועזבת נביאי האמת:

ורבה משטמה. לפיכך רבה משטמת האל יתברך עליכם:
שלם. שם בשקל פגול חתול ויונתן תירגם דהוו מתנבין להון נביאי קושטא ומשעממין להון נביאי שקרא על דסגיאו חוביך ותקיפו חטאיך:

פסוק ח

צופה אפרים. אפרים שם לו צופה עם אלהיו והוא נביא השקר שאומר נבואתו בשם אלהיו:
נביא פח יקוש. הנביא ההוא הוא לאפרים על כל דרכיו כמו הפח היקוש שלוכד העופות כן ילכדו אפרים בדברי נביאיהם:
משטמה בבית אלהיו. נוכל לפרש בית אלהיו בית העגלים שהם אלהיו ונביא השקר שם מתנבא והוא גורם לו משטמה בינו ובין האל יתברך ונוכל לפרש גם כן בבית אלהיו בבית האל שהוא בית המקדש, ויונתן תירגם מסגי תקלא בבית מקדשא דאלההון ובמדרש משטמה בבית אלהיו זכריה שהרגו בבית המקדש והנה הפסוק מדבר על אפרים וזכריה הרגו בני יהודה:

פסוק ט

העמיקו שחתו. העמיקו סרה ושחתו דרכיהם:
כימי הגבעה. כימים ששחתו בני בנימין בגבעה שהחזיקו דבר נבלה שנעשה בפלגש:

פסוק י

כענבים במדבר. כמו אם ימצא אדם ענבים במדבר שהוא ארץ ציה אשר אין בו כל פרי שישמח בהם וכמו שישמח אדם כשימצא בכורה בתאנה בראשיתה כן מצאתי ישראל במדבר ופרנסתים וכלכלתים לא חסרו דבר כאלו היו בארץ נושבת והמה לא הכירו בטובי:
באו בעל פעור וינזרו לבשת. היו נפרשים ממני ללכת אחרי הבשת שהיא העכו"ם שעובדיה יבושו ויכלמו ממעשיהם:
ויהיו שקוצים כאהבם. ויהיו לעבוד שקוצים כאשר אהבו את בנות מואב וזנו עמהם והטו את לבבם לעבוד את אלהיהם, או פי' ויהיו שקוצים בלא חסרון כי העובד הוא שקוץ ופירש בראשיתה התאנה הראשונה המבכרת וזכרון זה הענין לומר כמעשה אבות יעשו בנים אני הטיבותי עם אבותיכם ומרדו בי וכן הטבותי לכם ופשעתם בי, ואדוני אבי ז"ל פירש טעם במדבר דבק עם מצאתי ופי' הפסוק כענבים וכבכורה בראשיתה שישמח המוצא אותם כן מצאתי אבותיכם במדבר ושמחתי עמהם ופי' ויהיו שקוצים כאהבם כמדת האהבה שאהבתים כן היו שקוצים בעיני:

פסוק יא

אפרים, כבודם. קרא הבנים כבוד כי הם כבוד האבות כמו שכתוב עטרת זקנים בני בנים, וכן הוא חק הבנים שמכבדים האבות:

מלידה ומבטן ומהריון. מלידה שימותו מקצתם בעת הלידה ומבטן שימותו מקצתם בבטן שלא יגיעו להשלים ימי ההריון, ומהריון שלא תהרינה כלומר שתהיינה עקרות מקצתם:

פסוק יב

כי אם יגדלו את בניהם. אמר אם יהיו בהם שימלטו מאלה המקרים ויגיעו ללידה ויגדלו אותם נערים ימותו לא יבאו לזמן שיקראו אדם זהו שאמר ושכלתים מאדם:

כי גם אוי להם בשורי מהם. ולא זו בלבד כי גם בכל מעשיהם תהיה מארה עד שיקראו אוי להם בשורי מהם כמו שאמר בתורה והסתרתי פני מהם והיה לאכול:

בשורי. בשי"ן כמו בסורי בסמ"ך:

פסוק יג

אפרים כאשר ראיתי לצור שתולה בנוה. ראיתי אפרים בשלוה גדולה כמו שראיתי לצור שתולה על הים בנוה טוב ואחר כך כסוה המים כן ראיתי אפרים שיוציא עתה אל הורג בניו שיבואו עליהם האויבים ויצאו מעריהם לקראתם למלחמה ויהרגום אויביהם, ופירושו להוציא הנה הוא מזומן בקרוב להוציא ואפרים שם כלל ובניו הפרטים אלא שזכר לשון בניו לפי שזכר כליון הבנים ויונתן תירגם אל הורג לקטלא לפילאן טעותא בניהון:

פסוק יד

תן להם. הנביא מתפלל עליהם כשראה שיוציא אל הורג בניו ואמר תן להם מה שתתן מכליות הבנים בבטן או בעודם קטנים ולא יפלו ביד אויב:

רחם משכיל. שימותו בבטן ואמר משכיל כאלו הרחם משכיל אותם כי ברחם הם שכולים:

ושדים צומקים. אם יגיעו ללידה שיצמקו שדי אמותיהם ויומתו באפס חלב:

צומקים. יבשים:

פסוק טו

כל רעתם בגלגל. כי שם חדשו המלוכה ומאסו אותי ממלוך עליהם או פירש בגלגל לפי שהיה המשכן תחלה בגלגל אחר עברם הירדן והיה המקום הנבחר היו אומרים להם נביאי הבעל שיעבדו שם לבעל לפי שהוא מקום נבחר וכן אמר בגלגל שורים יזבחו:

מביתי אגרשם. כיון שהם מאסו בי ובעבודתי ובחרו להם עבודת אלהים אחרים אגרשם מביתי שאפילו אם ירצו לחזור ולעבדני בו לא ימצאו כי יחרב למען כי הרבו לפשוע:
לא אוסף אהבתם. אוסף בצרי:
אהבתם. מקור ר"ל לאהבה אותם:
כל שריהם סוררים. שריהם שהיה עליהם להוכיחם ולהחזירם למוטב הם סוררים איך אקוה מהם תשובה לפיכך לא אוסיף אהבתם:

פסוק טז

הכה אפרים. הכה ביד אויביו:
שרשם יבש. ועוד דמהו לעץ שיבש שרשו שלא יעשה פרי כן גם הם לא ילדון כמו שאמר למעלה מלידה ומבטן ומהריון ויונתן תירגם כן בית ישראל דמן לאילנא דקלא שרשוהי מלרע וגו' פי' נוב צמח או פרח ויונתן תירגם צמח בלי יעשה קמח נוב לא יעביד, ובמשנה מפני שהנבייה נושרת עליהם ועוד אמר מועלים בעצים ואין מועלים בשפוי ולא בנבייה:

פסוק יז

ימאסם אלהי. אמר הנביא ימאסם אלהי כי איננו אלהיהם כי לא שמעו לו לפיכך ימאסם וישלחם מעל פניו שיהיו נודדים בעכו"ם:

פרק י

פסוק א

גפן בוקק. גפן רק שאין בו שום לחלוחית וכן בוקה ומבוקה:
פרי ישוה לו. ואיך ישים לו פרי והוא כמו גפן בוקק כי בזזוהו אויבים והציגוהו כלי ריק איך יצלח עוד וירבה בבנים ובנכסים:
כרוב לפריו הרבה למזבחות. כאשר הייתי אני מרבה פריו ומצליחו בנכסים ובבנים הוא הרבה לעשות מזבחות לבעל:
כטוב לארצו. שהייתי מטיב ארצו בדגן תירוש ויצהר והם הטיבו מצבות כלומר החזיקו להקים מצבות לאלהים אחרים וכן ההיטב חרה לך, וי"מ ישוה ענין שוא ושקר כלומר הפרי ישקר לו על דרך שאמר ותירוש יכחש בה:

פסוק ב

חלק לבם. מיראת האל ומתורתו חלק לבם:
עתה יאשמו. לפיכך עתה בקרוב יחרבו:

יאשמו. ענין שממה וכן תאשם שמרון:
הוא יערוף מזבחותם. הוא שחלק הוא שיערוף מזבחותם שהרבו וישדד מצבותם שהטיבו וזה יהיה בעת החרבן:
יערוף. ענין הריסה ושבירה וכן חשך בעריפיה לדעת קצת המפרשים:
חלק. פועל עומד כמו נחלק:
ישדד. מבעלי הכפל מבנין הדומה למרובע ענין שבר ושוד:

פסוק ג

כי עתה יאמרו. עתה בגלותם מארצם יכירו ויאמרו כי אין מלך לנו פי' כאילו אין מלך לנו כי אין בו כח להצילנו מיד אויבינו כמו שחשבנו כששאלנו לנו מלך ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו והאל יתברך היה מלכנו ולא היינו צריכים מלך והוא היה מצילנו מיד אויבינו כאשר היינו עושים רצונו וכיון שלא יראנו את ה' ועזבנו תורתו מה יעשה לנו המלך אשר שאלנו הרי הוא אין בו כח להצילנו אחר שקצף בנו האל יתברך כי חטאנו לו וזה יתוודו ישראל בגלותם:

פסוק ד

דברו דברים. נתיעצו ירבעם וחביריו מה לעשות להחזיק בידו המלוכה, ודברו דברים שלא יעלה העם לירושלים לבית המקדש ועל זה נשבעו וכרתו ברית ושבועת שוא היתה שבועתם לבטל דברי תורה ומצות האל יתברך ולעשות צורות לעבדם:
ופרח כראש משפט. לפיכך פרח משפטם זה כראש ולענה על דרך שרש פורה ראש ולענה:
על תלמי שדי. מה שפורח להם בתלמי שדותיהם ראש ולענה יהיה וזהו משל לרעות שיבאו עליהם בעונש זה ויוכיח הפירוש זה הפסוק הבא אחריו:

פסוק ה

לעגלות בית און. ויונתן תירגם ממללין מילין דאונס וגו':
שדי. כמו שדה:
אלות. מקור בשקל ראות רבות:
לעגלות בית און. הם העגלים שעשה ירבעם וזכר אותם בלשון זכר ונקבה כי לא היו אלא צורות וזכר בית און והוא בית אל שמכנה אותו כן לגנאי ולא זכר דן כי עיקר עבודתם היה בבית און כאילו היו שניהם שם, אמר על עגלות בית און שתבטל עבודתם כשישברו אותם וגו':

יגורו שכן שמרון. יפחדו השוכנים בשמרון, וזכר שמרון אעפ"י שהעגלים לא היו שם ולפי שהיתה שומרון ראש מלכות למלכי ישראל והם היו המחזיקים בעבודת העגלים ואמר כשתחרב בית אל ולא הצילום העגלים יפחדו השוכנים בשמרון על עצמם כי כל ארץ ישראל נלכדה קודם שמרון שצר עליה מלך אשור ג' שנים:

כי אבל עליו עמו. על העגל אשר בבית אל יאבלו עליו עמו העובדים אותו:

וכמריו עליו יגילו. כמריו הם כהניו המקרבים עבודתו שהיו מתחילה ששים ושמחים עליו עתה יאבלו בגלות כבודו ממנו והוא יקר עבודתו כשישבר אותו לעיניהם הנה גלה כבודו ממנו:

פסוק ו

גם אותו לאשור יובל. רבוי על כבודו שזכר אמר כי הנה במקומו גלה כבודו ממנו כשישברוהו גם גוף העגל והוא הזהב שבו אחר שנשברה צורתו יוליכו אותו לאשור לשאת אותו:

מנחה למלך ירב. והוא מלך אשור שנקרא שמו ירב:

בשנה אפרים יקח. אז יקח בשת אפרים ויבש ישראל מעצתו שנועץ ירבעם שהיה משבט אפרים עמהם לעשות העגלים אז יבושו מעצתם:

בשנה. כמו בושה והנו"ן נוספת:

יובל. כמו יובל שי ענין הולכה והובאה, ורבינו סעדיה ז"ל פירש גם אותו לרבות על העגל שבדן נגלה תחלה ויונתן תירגם למלך ירב למלכא דייתי לאתפרעא להון ר"ל למלך אשור שיריב אותם:

פסוק ז

נדמה שמרון מלכה. נדמה נפעל עומד כי הוא בסגול והוא ענין כריתה כמו שפירשנו על נדמה עמי אמר נכרת בשמרון מלכה שעמד כמה ימים במצור ולא היה יכול להנצל מיד מלך אשור והלך בגולה קל מהרה:

כקצף על פני מים. וקצף קליפת העץ כמו ותאנתי לקצפה ויונתן תירגם כרותחא על אפי מיא בלע"ז אשקומ"ה:

פסוק ח

ונשמדו במות און. ר"ל בית און וכן תירגם יונתן ויצדין במות בית אל:

חטאת ישראל. שהם חטאת ישראל:

קוץ ודרדר יעלה על מזבחותם. על מזבחות ישראל שיחרבו יעלו קוצים:

ואמרו להרים כסונו. יאמרו ישראל כסונו מרוב צרה וצוקה שתבואם ישאלו שיפלו ההרים והגבעות עליהם ויכסום שיהיו נקברים תחתיהם ולא יסבלו הצרות ההם:

פסוק ט

מימי הגבעה חטאת ישראל. שמסרו עצמם שבט בנימין להחזיק בדבר נבלה גם שאר השבטים שנענשו על שהיו ביניהם עובדי עכו"ם:

שם עמדו. ידמה כי שם עמדו הפושעים האלה אשר בדור הזה שהם מחזיקים ברשעם ולא ישובו למוטב וכן אמר למעלה העמיקו שחתו בימי הגבעה:

לא תשיגם. ואלה חושבים בלבם שלא תשיגם מלחמה כמו שהשיגה אותם הפושעים בגבעה כשבאו ישראל על אותם בני עולה והם בני בנימין כי כלו בעונם כן יכלו אלו בעונם ותשיגם חרב האויב לא יחשבו שלא תשיגם:

עלוה. כמו הפוך עולה וכן זועה זעוה כבש כשב שמלה שלמה והדומים להם ויונתן פירש מימי הגבעה כששאלו להם מלך והוא היה מגבע בנימין ומאז החלו למרוד באל יתברך ואינו מיושב הפסוק על פירושו:

פסוק י

באותי ואסרם. ברצוני ובתאותי שאיסרם כיון שאינם מקבלים מוסר ממני ע"י הנביאים שמוכיחים אותם בשמי איסרם ע"י עמים שיאספו עליהם:

באסרם לשתי עונותם. כמו שאוסרים השוורים לחרוש:

עונותם. כמו מעניתם והם חרישות השדה הנקראות גדודים ותלי העפר מזה ומזה נקראו תלמים והנה דמה יהודה ואפרים לשתי פרות חורשות ואמרתי שיחרשו טוב וחרשו רע והם אסרו עצמם זה בזה והתחברו זה לזה לעשות הרע בעיני השם ואסרם לשתי עונותם היה כשנתחתן יהושפט עם אחאב מלך ישראל ועשה יהורם בנו הרע בעיני ה' והלך בדרכי מלך ישראל ובימיו פשע אדום מתחת יד יהודה וכן עשה אחזיה בנו:

ואסרם. שרשו יסר מן הקל וכן יוסר לץ, ודגש הסמ"ך לתפארת הקריאה לחסרון היו"ד פ"א הפעל כמו אצק מים על צמא ובמקבות יצרהו:

עינותם. כתיב ביו"ד אחרי העי"ן וקרי בוי"ו שהאותיות אהו"י מתחלפות ויונתן תירגם במימרי אייתי עליהון וגומר:

פסוק יא

ואפרים עגלה מלומדה. למעלה המשילה לפרה שאמר כי כפרה סוררה סרר ישראל ועתה קראה עגלה כי בימי נעוריה למדה האל יתברך לחרוש והחרישה עם הזריעה היא עשות המעשים והקצירה הוא פרי המעשים ואני למדתיה לעשות המעשים הטובים

כדי לאכול טוב והיא מאנה לחרוש כלומר לעשות המעשים טובים אלא תרצה לאכול ולהנות מן הטוב אשר אני נותן לה בלי מעשה טוב שתעשה אלא בחנם תרצה לאכול זהו שאמר אהבתי לדוש לדוש ולא לחרוש כדי שתאכל בשעת הדישה והנה אינה עושה מעשה לרצון בעליה אלא לרצונה ולהנאתה:

אוהבתי. כמו אוהבת והיו"ד נוספת כי המלה מלעיל:

ואני עברתי על טוב צוארה. כשעברתי עליה לתת עליה עול להיות צוארה שמן עשיתי שלא הכבדתי עולה כי הפרות שמכבידים עולם צוארם כחוש ור"ל במשל שלא הכבידתי עליהם עול המצות או פירש כשעברתי עליהם לחלוק עול המלכות רוצה לומר כשדברתי ביד אחיה הנביא על טוב צוארה עברתי שכל ישראל היו שלוים איש תחת גפנו ותחת תאנתו כל ימי שלמה ובעת מותו היה זה שאמרתי לחלוק המלכות:

ארכיב אפרים. אמרתי להרכיב אפרים, כלומר להרכיב עליו עול מלכות ירבעם שהיה משבט אפרים וכיון שאני הרכבתי עליו העול אמרתי שיעשה רצוני ויצוה העם לעבדני ולהיות תחת רשותי ומצותי שאמרתי לו והיה אם שמוע תשמע את כל אשר אצוך והלכת בדרכי וגו' ובניתי לך בית נאמן וגו':

יחרוש יהודה. כי כבר הרכבתי עליו העול ואין לי אלא שיחרוש כרצוני כי המלך כבר היה ביהודה ונשאר גם כן אחר שנחלקה המלכות:

ישדד לו יעקב. המשדד הוא הכותש הרגבים אחרי החורש לשוות פני האדמה ולתקנה לזריעה וכן אם ישדד עמקים אחריך ואם מלך אפרים ומלך יהודה היו חורשים ברצון האל יתברך והחרישה היא אזהרת העם היה לעם לשדד והוא לתקן אזנם ולבם אל דברי האזהרה שיהיו מקבלים עליהם המצות לעשותם והיא הזריעה ואם ירבעם ורחבעם היו מזהירים העם לעשות הישר בעיני ה' היה יעקב והוא כלל ישראל משדד כלומר מכינים לבם לקבל המצות:

פסוק יב

זרעו. ואמרתי להם זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד כלומר עשו הטוב בעיני והגמול הטוב שתקחו מאתי יהיה יותר רב על מעשיכם הטובים כפי הזורע סאה שמקוה לקצור סאתים או יותר לפיכך אמר בזריעה צדקה ובקצירה חסד כי החסד יותר על הצדקה ובדברי רז"ל גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה שנאמר זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד זורע ספק אוכל ספק אינו אוכל קוצר ודאי אוכל:

נירו לכם ניר. ואחר שתקצרו שובו לחרוש עוד ולזרוע כלומר לא תשקוטו ממעשיכם הטובים כל ימיכם והניר הוא החרישה ותירגם יונתן לחרוש חרישו למינר ניריה ובדברי

רבותינו ז"ל נירה שנה וזרעה שנה או פירש נירו משל לעוררי הלבבות שיקבלו דברי התוכחה כמו חרישת השדה לקבל הזרע:

נירו. צווי מבנין הפעיל ומשפטו הנירו ונפל ממנו ה"א הבנין כמו שהוא המנהג בצווי נחי העי"ן כמו שימו שיתו:

ועת לדרוש את ה' עד יבוא ויורה צדק לכם. פירושו כתרגומו הוא בכל עידן וגומר והחכם ר' אברהם ב"ע פירש ועת תדרשו השם לרוות הזרע אז יבא מלקוש:

ויורה צדק לכם. כמו יורה ומלקוש וי"מ אם תדרשו את ה' לדעת תורתו ומצותו הוא יבא ויורה אתכם צדק על דרך בא לטהר מסייעין אותו, ואדוני אבי ז"ל כתב קצרו לפי חסד כל מה שתקצרו בעולם הזה חסד יהיה עד יבא לעולם הבא ויורה לכם הקרן כמו שאמרו רז"ל על כמה מצות שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא:

פסוק יג

חרשתם. פי' חרשתם וזרעתם כי אחר החרישה הזריעה ושניהם משל למעשה כמו שפירשנו אמר אתם עשיתם הפך מה שצויתי לכם שאמרתי זרעו לכם לצדקה ואתם חרשתם רשע לפיכך קצרתם אכלתם פרי כחש והקצירה משל לגמול ופי' פרי כחש פרי הכחש שכחשתם בי או פירש פרי כחש פרי שמכחש במקום אותו כמו שאמר ותירוש יכחש בה:

כי בטחת בדרכיך ברוב גבוריך. בטחת בדרך שהיית הולך בה והוא דרך הרשע והאמונה הרעה ובטחת גם כן ברוב הגבורים שהיו לך מעמך או ממצרים שהיו מבקשים עזר מהם ושמת בשר זרועך ולא בטחת בי לפיכך נכשלת וכ"ף הנכח לנכח הושע בן אלה שחרב שומרון וגלו השבטים בימיו:

פסוק יד

וקאם שאון בעמיך. מפני רעתך יקום שאון בעמיך שיבואו האויבים עליהם להחריבם:

וקאם. כתיב באל"ף והוא מקום עי"ן הפעל:

שאון, כמו ושאון לאומים כשאון מים כבירים ענין המון העם:

בעמיך. כתיב ביו"ד והוא לשון רבים ר"ל על השבטים:

וכל מבצריך יושד. כל המבצרים שאתה בוטח בהם יושד כל אחד מהם על יד השודד שיבא עליהם:

יושד. מבנין הפעל מפעלי הכפל והדגש מורה על חסרון הכפל וכתיב בוי"ו עם הדגש:

כשוד שלמן בית ארבאל ביום מלחמה. שלמן אויב ידוע היה באותן הימים ששמו שלמן ובא על בית ארבאל פתאום ושדדו והפיל האם על הבנים ולא השאיר פליטה, וארבאל

הוא שם אדם גדול היה בימיהם. ויונתן תרגם ויקום אתרגושא בעמך וגו', תרגם ארבאל מן וארב לו. ואדוני אבי ז"ל פירש שלמן הוא שלמנאצר מלך אשור בית ארבאל הוא שומרון בית שארב האל יתברך עליה ותפשה בעונה:

אם על בנים רטשה. לפי שרחמי האם על הבנים בעת שירצו להרגם מפלת עצמה עליהם:

רטשה. כמו ועולליהם ירטשו ענין ההשלכה בארץ לבקעם ורבותינו ז"ל פירשוהו ענין עזיבה כתרגום תשמטנה ונטשתה תרטשנה אמרו שהיו עוזבים נשיהם ובניהם והולכים להם מפני החרב והרעב ואמר רטשה רטושים מדעתם נטושים בעל כרחם:

פסוק טו

ככה עשה לכם בית אל. כל זה גרם לכם בית אל כלומר העגל שעבדתם שם:

מפני רעת רעתכם. זה היה לכם מפני רעה גדולה שברעתכם והוא עבודת העגל ואמרכם אלה אלהיך ישראל:

בשחר נדמה נדמה מלך ישראל. הוא הושע בן אלה וטעם בשחר פירש אדוני אבי ז"ל בתחלת מלכותו בשנת שש לו שאסרו מלך אשור ובשנה השביעית עלה על שומרון וצר עליה ג' שנים ולכדה ועוד קודם לכן מתחלת מלכותו היה עובד למלך אשור ומשיב לו מנחה שנה בשנה ויונתן תרגם בסופא בהית וגו':

נדמה. ענין כריתה כמו נדמו עמי:

נדמה. מקור עם הנו"ן כמו הנגלה נגליתי:

פרק יא

פסוק א

כי נער ישראל ואהבהו. בעודו נער אהבתיו והוא בהיותו במצרים לפיכך אני מתרעם עליו יותר משאר האומות כי מנערותם אהבתים והצלתים מיד אויביהם וכאשר עוברים על מצותי עלי ליסרם כאשר ייסר איש את בנו וזהו שאמר וממצרים קראתי לבני כמו שאמר בני בכורי ישראל ואומר אליך שלח את בני ויעבדני ופירוש קראתי לבני קראתי לפרעה בעבור ישראל בני או פי' קראתי לו בהיותו בני וטעם ממצרים כי מאותו העת החלי לקרוא אותו בני:

פסוק ב

קראו להם. הנביאים אשר אני שולח להם קראו להם השכם והערב לשוב אל ה':

כן הלכו מפניהם. כל עומת שהיו קוראים להם כן היו הולכים מפניהם ולא יקשיבו אל דבריהם ולא יניחו מעלליהם הרעים:
לעגלים יזבחו ולפסילים יקטרון. וכמו זה כן ירבה וכן יפרוץ:

פסוק ג

ואנכי תרגלתי לאפרים. זכר אפרים לפי שהוא עשה העגלים אמר ואיך יגמול לי זאת כי אנכי עשיתי להם כמה טובות והרגלתים לרגלים ולא הטרחתים במצותי ובעבודתי:
תרגלתי. לשון הרגל והתיו במקום ה"א הרגלתי כן דעת המדקדקים ורבי אחי רבי משה זכרונו לברכה אמר כי הוא שם תרגלתי בפלס תפארתי ואף על פי שבאה המלה מלעיל המשקל אחד הוא ולפי שהמשילו לנער אמר עליו זה הלשון כמו שמרגילים הנער ליילך מעט בלי טורח כן כשהסעתים ממסע למסע בהוציאי אותם ממצרים הסעתים מעט מעט בלי טורח הענן הולך לפניהם יומם ועמוד אש לילה:
קחם על זרועותיו. המנהיג שנתתי להם והוא משה לקח אותם על זרועותיו כמו שאמר כאשר ישא האומן את היונק:
ולא ידעו כי רפאתים. לא הכירו כי אני הרופא אותם מכל מחלה ומכל צרה כמו שאמר כי אני ה' רופאיך:
קחם. בחסרון פ"א הפעל והוא כמו לקחם ויונתן תירגם ואנא במלאך וגו':

פסוק ד

בחבלי אדם אמשכם. לפי שהמשיל אפרים לעגלה והעגלה מושכים אותה בחבלים אמר אני משכתי את ישראל בחבלי אדם ולא בחבל עגלה שמושכין אותה על כרחה אלא כמו אשר ימשוך אדם את חבירו לאטו שלא יכריחנו ללכת על כרחו כן משכתים לאטם וזהו בעבותות אהבה שאמר אחר כך:
ואהיה להם כמרימי עול על לחיהם. הייתי להם כאותם שמרחמים על העגלה שלא תהיה חורשת יותר מדי ומרימים העול מעל צוארה ותולין אותה על לחיה כדי שלא תמשוך ותנוח מיגיעה שעה או שעות ביום כן אני לא הוגעתי ישראל בחרישותם וכבר פירשנו משל החרישה והעול:
ואט אליו אוכיל. ועם כל זה אף על פי שהיה נחה מיגיעה מטים לה מאכל במקומה כן אני לישראל לא הכבדתי עולם ונתתי להם במדבר סיפוקם בלי טורח לחם ובשר ויונתן תירגם במיגדת בנין רחימין וגו':
לחיהם. בשקל כליהם:
אוכיל. שם בשקל אופיר:

פסוק ה

לא ישוב אל ארץ מצרים. לא היה להם לשוב אל ארץ מצרים לבקש עזר כי כבר אמרתי להם לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד כי אם היו שבים אלי לא היו צריכים לעזר מצרים:
ואשור הוא מלכו. ועל כרחו אשור הוא מולך עליו ועובד אותו ושולח לו מנחה בכל שנה. וכל זה למה כי מאנו לשוב כלומר לשוב אלי כי אם היו שבים אלי לא היו מלכי האומות מושלים עליהם אבל הם היו מושלים על האומות כמו שהיו עושים בימי דוד ושלמה כשהיו עושים רצוני וכן הבטחתים ומשלת בגוים רבים ובך לא ימשולו:

פסוק ו

וחלה חרב. תפול ותנוח כמו יחולו על ראש יואב:
וכלתה בדיו ואכלה. פי' בדיו ענפיו והוא משל לכפרים כי כבר זכר בעריו והכפרים לערים כמו הענפים לאילן וכן יקראו בנות שהם לעיר כמו בנות לאם ויונתן תירגם ותחול חרבא וגו':
ממועצותיהם. פי' וכל זה יבא להם מעצתם הרעה שעזבו עבודתי לעבוד אלהים אחרים:

פסוק ז

ועמי תלואים למשובתי. החיר"ק תחת האל"ף והיא במקום ה"א למ"ד הפעל כי שרשו תלה וכן והיו חייך תלואים לך אשר תלאום שמה אמר עמי תלואים בין הצרה והרוחה פעם תבואם צרה פעם יהיו בהרוחה וזהו למשובתי כלומר בעבור המשובה והמרד שעושים לי ויו"ד משובתי כיו"ד ושמחתים בבית תפילתי ואם לא היו מורדים היו לעולם בהרוחה ואדוני אבי ז"ל פירש מסופקים הם במצותי מלשון רז"ל אשם תלוי אמר כי ספקה להם במצותי אף על פי שהם ידעו הבירור אך למשובתי ולמרוד בי יעשו דבר זה ורש"י ז"ל פי' למשובתי ענין תשובה אמר כשהנביאים מלמדים אותם לשוב אלי הם תלואים אם לשוב אם לא לשוב ולא מצאנו משובה כי אם לגנאי וכן תירגם יונתן ענין תשובה:
ואל על יקראוהו. יקראוהו הנביאים תמיד לשוב אל אל עליון יתברך:
יחד לא ירומם. וכלם כאחד אין בהם שישוב לאל יתברך וירומם אותו ויגדלהו בלבו ובפיו והחכם רבי אברהם אבן עזרא פירש וכולם על דרך אחד לא ירומו ראש וכן בדרך המתרגם ואדוני אבי ז"ל פירש ירומם בצר"י כמו בפתח אמר לא יעלה אחד מהם למדרגה שחושב לעלות אליה:

פסוק ח

איך אתנך אפרים. אעפ"י שחטאת מאד לפני אני מרחם ואומר איך אתנך אפרים ביד אויב:

אמגנך. אמסרך כמו אשר מגן צריך בידך:

כאדמה, כי כן היית חייב להפוך ארצך כמהפכת סדום ועמורה אדמה וצבויים לפי חטאיך הרבים אלא שנהפך עלי לבי שלא להשחית הכל ולהשאיר לך פליטה:

יחד נכמרו נחומי. נתגלגלו נחומי שאני ניחם על הרעה אשר חשבתי לעשות לך ולא אעשה וכן כי נכמרו רחמיו וכן תרגם יונתן ואונקלוס אתגוללו רחמי וי"מ נתחממו כמו כתנור נכמרו:

נחומי. שם נחום בשקל חבור צבור:

כצבאים. החיר"ק תחת היו"ד והאל"ף נחה והיא במקום וי"ו המשך:

פסוק ט

לא אעשה, לא אשוב, אם יסרתים בעוונם לא אשוב עוד עליהם לשחתם מכל וכל:

כי אל אנכי ולא איש. כי אני ארך אפים ולא כבן אדם שלא יוכל לסבול כעסו ועושה עם אויבו כפי חמתו וכעסו או פירושו כטעם לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם אמר כיון שהבטחתי אבותם להטיב להם ולזרעם אחריהם לא אשוב מהבטחתי אעפ"י שהם חטאו לפני אלא איסרם ולא אשחיתם מהיות עם:

בקרבך קדוש. ועוד שהשכנתי כבודי ביניהם מה שלא עשיתי לעם אחר ולא אחלל כבודי:

ולא אבא בעיר. פירש הגאון רב סעדיה ז"ל ולא אבא בעיר אחרת אלא בירושלם. ועל הדרך הזה תירגם יונתן ולא אחליף בקרתא אוחרי עוד ית ירושלם והחכם ר' אברהם ן' עזרא פירש בקרבך קדוש אף על פי שלא אבא בעיר כמו שאמר האמנם ישב אלהים את האדם על הארץ ורז"ל פירשו ואמרו משום דבקרבך קדוש לא אבא בעיר אלא שלא אבא בירושלים של מעלה עד שאבנה ירושלם של מטה ומי איכא ירושלם למעלה אין דכתיב ירושלם הבנויה כעיר שחוברה לה יחדו:

פסוק י

אחרי ה' ילכו. אף על פי שאסלק בעונם שכינתי מקרבם ואגלה אותם מארצם עוד יהיה זמן רב שילכו אחרי השם וידרשוהו בגלותם כמו שאמר בתחלת הספר אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם:

כאריה ישאג. כמו האריה שישאג שיתאספו החיות אליו כי הוא מלך החיות כן יאספו בני ישראל לקול שאגת האל יתברך כי הוא ישאג כלומר יגלה להם לישראל בגלותם ע"י נביא או אות ומופת שישלח:

ויחרדו בנים מים. ינועו ממזרח וממערב. ואמר בנים כמו הבנים שבאים ליד האב כשקורא אותם כן יבואו אליו אל מקום המקדש שישיב שכינתו שם ואז יקראו בנים כמו שנקראו בנים אתם לה' אלהיכם:

יחרדו. ענין תנועה כמו ויחרדו זקני העיר לקראתו מדוע חרדת אלינו את כל החרדה הזאת וזכר מים שהוא המערב והוא הדין לשאר הפאות והחכם רבי אברהם אבן עזרא ז"ל פירש מים מה שפירש אחר כן מצרים ואשור כי הם מערבית דרומית:

פסוק יא

יחרדו כצפור ממצרים. אותם שהם במצרים יחרדו לשוב לארצם כמו הצפור החרדה לשוב אל קנה כמו שהמשיל נדוד האדם אל נדוד הצפור באמרו כצפור נודדת מקנה כן איש נודד ממקומו המשיל שובו לארצו לצפור שנאמר כצפור ממצרים:

וכיונה מארץ אשור. ואותם שהם בארץ אשור יחרדו לצאת ממנה לשוב אל ארצם כמו היונה החרדה לשוב אל שובכה כמו שאמר גם כן בשיבת הגלות וכיונים אל ארובותיהם וזכר מצרים ואשור והוא הדין לשאר מקומות אלא שזכר המקומות שחשבו להעזר בהם ונכשלו בהם וגלו אליהם:

פרק יב

פסוק א

סבבוני בכחש אפרים. אבל עתה סבבו אותי בכחש ובמרמה שעושים וטעם סבבוני כי אני שוכן בקרבם והם הקיפוני סביב בית המקדש בעבודת אלהים אחרים ולא נשארו אלא שבט יהודה בתווך לפיכך אמר ויהודה עוד רד עם אל וזכר אפרים בעבור ירבעם שהיה משבט אפרים ובית ישראל שאר שבטי ישראל שהיו עמו זולתי שבט יהודה ובנימין ולא זכר בנימין כי יהודה הוא העיקר והמלך הוא משבטו:

ויהודה עוד רד עם אל. כשהחלו אפרים ושאר השבטים לעבוד העגלים עוד משל יהודה ביראת האל ובעבודתו כמו שאמר אביה מלך יהודה לירבעם ולישראל ואתם המון רב ועמכם עגלי זהב וגו' וכל הבא למלא את ידו בפר בן בקר וגו' והיה כהן ללא אלהים ואנחנו ה' אלהינו ולא עזבנוהו וכהנים משרתים לה' בני אהרן וגו':

רד. ענין ממשלה כמו מדוע אמרו עמי רדנו ופי' רד עם אל כמו כי שרית עם אלהים או זכר ענין הממשלה לפי שכשהיה המלך עובד את ה' היה מוכיח את העם לעבוד אלהים יתברך לבדו וכשהיה המלך עובד אלהים אחרים היה מכריח את העם לעבוד אלהים אחרים גם כן:

ועם קדושים נאמן. כפל הענין במלות שונות כי קדושים במקום אל אמר לשון רבים כמו אלהים קדושים הוא אמר כי נאמן היה יהודה עם האל יתברך ומחזיק בעבודתו אע"פי שאפרים היה עובד את העגלים, ואדוני אבי ז"ל פירש נאמן על אל יתברך ומן התימה שתירגם יונתן עם אל כמו עם אל בפתח לא ידענו אם היה קורא אותו כך שתרגם אסגיאו קדמי כדבין וגו':

פסוק ב

אפרים רועה רוח ורודף קדים. בעבדו העגלים דומה למי שפותח פיו אל הרוח ורועה אותו כי לא יחיה ממנו:

ורודף קדים. כפל הענין במלות שונות וזכר קדים כי היא הקשה שברוחות ומזקת לבני אדם כן הם לא די שלא הועילה להם עבודת העגלים אלא שהזיקה להם:

כל היום כזב ושוד ירבה. אינו חוזר בו מרשעו אלא כל הימים מרבה כזב שהיא עבודת העגלים וכן מרבה בשוד ושבר שיבא עונש בעבודתם ועם כל זה לא יבין ולא ישיב מעבודת העגלים לעבודת האלהים יתברך אלא מה עושה כשתבא אליו צרות האויב כרתו ברית עם אשור לעזרם וכן עם מצרים פעם עם זה פעם עם זה:

ושמן למצרים יובל. שהם מובילים השמן למצרים לשחד כי השמן בא להם למצרים ולשאר ארצות מארץ ישראל כמו שכתוב בנבואת צר יהודה וישראל המה רוכליך בחטי מנית ופנג ודבש ושמן וצרי נתנו מערבך ואמר בישעיה ותשורי למלך בשמן כי היתה א"י ארץ זית שמן:

פסוק ג

וריב לה' עם יהודה. אע"פ שאמר ויהודה עוד רד עם אל אמר אע"פ שהחזיק בעבודת האל בבית המקדש אח"כ הרעו מעלליהם כשהיו מלכיהם רעים לפיכך אמר שיש לה' ריב ותוכחה עם יהודה ועם יעקב לפקוד עליהם כמעלליהם שהיו מלכיהם רעים כי לא זכרו חסדי עמהם ולא עם אביהם יעקב כי הכל בעבור זרעו והראתי עליו אות שיהיה לזרעו אחריו אם יתנו לבם אלי וידעו כי בעבורם נעשה אותו האות לא בעבור יעקב עצמו כי הוא לא היה אדון לעשו בימיו ומה שהראתי עליו לא היה אלא בעבור זרעו והם

אינם מכירים זה כי אילו היו מכירים זה היו דבקים בי ובעבודתי ואני הייתי מקיים להם ברכת יעקב אביהם ומה הוא האות שעשיתי לו:

פסוק ד

בבטן עקב את אחיו. כמו שאמר וידו אוחזת בעקב עשו והיה זה פלא גדול כי העובר בעודו בבטן אין לו כח ויכולת באחד מאיבריו ואף כי יבקע השליה ויתפוש בעקב העובר האחר זו פליאה גדולה וזאת עשיתי אני להיות לאות לבניו אחריו כי בסוף והוא העקב ישלטו בני יעקב בבני עשו ואע"פ שבימי דוד היתה להם ממשלה בהם כמו שאמר ויהיו אדום עבדים לדוד לא היתה הממשלה קיימת עד בסוף הימים כמו שכתוב והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום ולא יהיה שריד לבית עשו וגו' וכל זה לא נתנו אל לבם בניו:

ובאונו שרה את אלהים. ועוד אות אחר הראיתי לו להיות לאות לבניו אחריו כי נתתי בו כח להאבק עם המלאך ולהיותו שר כנגדו כאלו היה במערכת אחת עמו וזה האות הראיתי לו כי בניו יהיו חלק ה' לבדו שלא ישלטו בהם כוכב ומלאך כל זמן שיעשו רצוני מאותות השמים לא יחתו כי אין להם כח ויכולת בהם כי השגחת האל יתברך דבקה בהם כל זמן שיעשו רצונו ולא יפלו תחת מקרה הזמן וכן אמר בתורה אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים ואתכם לקח ה' וגו':

פסוק ה

וישר אל מלאך ויוכל. כפל הענין לחזק כי פלא גדול היה להאבק אדם עם מלאך ויוכל עמו כמו שאמר וירא כי לא יכול לו:

בכה ויתחנן לו. זה לא נזכר בתורה ופי' כאלו המלאך בכה והתחנן ליעקב שישלחנו כמו שאמר ויאמר שלחני כי עלה השחר כל זה להודיע כי האל יתברך שולח המלאך לעזרת הצדיק ולעשות לו רצונו ובעבור זה לא נפרד ממנו אלא ברצונו:

בית אל ימצאנו. המלאך מצא אותו גם כן בבית אל ושם ברכו גם כן ומלת ימצאנו עתיד במקום עבר ואדוני אבי ז"ל פירשו כמשמעו שאמר לו המלאך כי בית אל ימצאנו האל יתברך בשרו כי שם יגלה לו ויקרא שמו ישראל:

ושם ידבר עמנו. דברי הנביא אמר שם בבית אל מדבר עמי ועם עמוס להוכיח את ישראל על עבודת העגל בבית אל כמו שאמר עמוס דרשוני וחיו ואל תדרשו בית אל וגו' ואדוני אבי ז"ל פירש ושם ידבר עמנו דברי המלאך אמר לו כי האל יתברך ימצאנו בבית אל ושם ידבר עמנו עמי ועמך לקיים ברכתי לך ולקרא שמך ישראל לאמר כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל והגאון רב סעדיה פירש ושם ידבר עמנו כמו בעבורינו או עלינו כמו

בעבור זרע ישראל שאמר לו פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך וגו' ואמרו רז"ל כי המלאך הזה הוא מיכאל ועליו אמר המלאך הגואל אותי מכל רע וגו':

פסוק ו

וה' אלהי הצבאות. אע"פ שנגלה לאביכם באל שדי לאמר לו אני אל שדי פרה ורבה עוד חדש שמו הנכבד למשה והכל בעבורכם לחדש בו אותות ומופתים להוציאכם מעבדות לחרות והוא יו"ד ה"א וי"ו ה"א והוא אלהי הצבאות אלהי צבאות מעלה שהם המלאכים והגלגלים עם כוכביהם ובשם אל ואלהים הוא משתתף עמהם אבל בזה השם אינו משתתף עם זולתו ואתם אם תעשו את רצונו הוא יהיה לכם לאלהים כמו שהוא אל אלהי הצבאות ה' זכרו כמו שאמר זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור ועל הדרך הזה תירגם יונתן נביא אמר להון הוא ה' אלהי הצבאות וגו':

פסוק ז

ואתה. אתה שאתה זרע יעקב אם תרצה באלהיך תשוב כלומר תנוח כמו בשובה ונחת תושעון:

חסד ומשפט שמור. בתנאי זה תוכל לנוח ולא תפחד מהאויב אם תשמור לעשות חסד ומשפט כי מדותיו הם כמו שאמר כי אני ה' עושה חסד ומשפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאם ה' ואע"פ שלא הזכיר הנה צדקה הנה אמר במקום אחר שמרו משפט ועשו צדקה ואמר הנה וקוה אל אלהיך תמיד והוא צדקה ויושר שתקוה תמיד אל ה' ואף כי תהיה לך טובה גדולה ועושר ונכסים תאמר כי מאתו הוא הכל תזכרהו תמיד ותקוה לו כמו שאמר בתורה וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל לא כאפרים שאמר אך עשרתי מצאתי און לי ויש לפרש בי"ת באלהיך תשוב במקום למ"ד ויהיה תשוב ענין תשובה וכמוהו ושלח את השעיר במדבר כמו למדבר רננו צדיקים בה' כמו לה' ויונתן תירגם ואת בפולחנא וגו':

פסוק ח

כנען בידו. ואתה אין אתה כן אלא אתה כמו הכנען והוא הסוחר אשר בידו מאזני מרמה:

לעשוק אהב. הפך חסד ומשפט שמור ויונתן תירגם לא תהוין כתגרין וגו':

פסוק ט

ויאמר אפרים אך עשרתי מצאתי און לי. הפך וקוה אל אלהיך תמיד אינו מקוה לאל יתברך ואינו מודה שהוא נתן לו כח לעשות חיל אבל אומר כחי ועוצם ידי עשה לי החיל הזה ושוכח האל יתברך שנתן לו כח לעשות כמו שכתוב בתורה ושכחת את ה' אלהיך זהו שאמר עשרתי ר"ל עשרתי מעצמי:

און. כמו הון או פירושו כמו כח כמו ולאין אונים עצמה ירבה:
כל יגיעי לא ימצאו לי עון אשר חטא. עוד רעה אחרת אומר כי הוא עושק ואומר כי בכל מה שיגע ואסף לא ימצאו לו ממון של עון וחטא:
אשר חטא. כמו וחטא וכן טוב אשר יפה כמו טוב ויפה או פירושו לא ימצאו לי עון ולא דבר אשר בו חטא לי והחטא פחות מן העון כי החטא יבא לפעמים על השגגה או פי' עון אשר חטא אשר היה לי בו חטא כלומר שחטאתי אני עליו כי אם בא לידי ממון בעון ובגזלה לא היה בידיעתי כלומר ע"י שחטאתי אני עליו ולקחתיו בעון בידיעתי ועל הדרך הזה והשיאו אותם עון אשמה הסמיכות ר"ל עון שיאשמו עליו וי"ת ואמרו דבית אפרים וגו':

פסוק י

ואנכי ה' אלהיך מארץ מצרים. משם ידעוני אבותיך שעשיתי עמהם כמה אותות ומופתים והוצאתים מארץ מצרים מבית עבדים וכן אמר בתורה אנכי ה' אלהיך וגו' ועליך היה לדעת אותי ממה שעשיתי עם אבותיך וכן עמכם וכל אחריהם בזמן ששמעתם בקולי וכן אני עתיד להוציאכם מהגלות שתהיו שם כמו שעשיתי כשהוצאתי אתכם מארץ מצרים וכלכלתי אתכם במדבר והושבתי אתכם באהלים כן אני עתיד עוד כשאוציאכם מארצות העמים להושיב אתכם באהלים במדבר בדרך ולהראותכם נפלאות עד שתשובו לארצכם בשלום כמו שכתוב אפתח על שפיים נהרות וגו' ואומר וארץ ציה למוצאי מים ופי' כימי מועד צאתך ממצרים וכל זה לא נתתם אל לבכם להתבונן בטובות שעשיתי עם אבותיכם ועמכם:

פסוק יא

ודברתי על הנביאים. כמו עם הנביאים וכן ויבואו האנשים על הנשים אמר מה יכולתי לעשות לכם ולא עשיתי כדי שלא תשכחוני ומה שעשיתי עם אבותיכם הרי דברתי תמיד עם הנביאים להזהירכם מאתי והרבתי חזון להם ימים רבים:
וביד הנביאים אדמה. כלומר נתתי דמיונות ומשלים ביד הנביאים כמו המשל שאמר ישעיה כרם היה לידידי ומה שאמר יחזקאל מכורותיך ומולדותיך וכל הפרשה ומה שאמר וביד פי' כי על ידם היה שולח להם הדמיונות והמשלים כמו אשר דבר ה' ביד משה:

פסוק יב

אם גלעד און. אם גלעד החל לעשות און שהם החלו לעשות הרע תחילה והם גלו תחלה:

אך שוא היו. נוכל להדביקו למעלה שיהיה טעמו על גלעד שזכר ויהיה הענין כפול במלות שונות או יהיה טעמו דבק עם בגלגל ואע"פ שהזקף במלת היו אין כל טעמי הפירושים הולכים אחרי טעמי הנקוד:

בגלגל שורים זבחו. כי בני הגלגל היו שכנים לארץ הגלעד רק הירדן היה ביניהם ולמדו ממעשיהם והחלו לעבוד עכו"ם כמו הם ולעשות און ושוא וזבחו שורים לעכו"ם במקום שעשו מזבח לה' יתברך והשכינו שם המשכן תחילה אחר שעברו את הירדן שם זבחו שורים לעכו"ם:

גם מזבחותם כגלים על תלמי שדי. לא די במזבח שעשו בגלגל לעכו"ם כי גם בנו חוץ לעיר מזבחות רבים נראים כגלי אבנים על תלמי השדות:

שדי. כמו שדים וכן וקרע לו חלוני כמו חלונים וכן תירגם יונתן:

פסוק יג

ויברח יעקב. והם אינם זוכרים הטובה שעשיתי עם אביהם שברח מפני עשו אחיו:

ויעבוד ישראל באשה. אף כשהיה שם הוצרך לעבוד את לבן בעבור אשה שיתן לו בתו והעבודה ששמר את צאנו וכן בבתו האחרת שנתן לו שמר צאנו גם כן ואני הוא שהייתי עמו וברכתיו ושב משם בעושר ובנכסים:

פסוק יד

ובנביא העלה. ועוד עשיתי חסד עם בניו שירדו למצרים ונשתעבדו שם ושלחתי להם נביא שהעלה אותם ממצרים ברכוש רב והוא משה:

ובנביא נשמר. ארבעים שנה שהיו במדבר נשמרו ע"י נביא שנתתי להם ולא חסרו דבר וכל הטובות האלה אינם זוכרים ומכעיסים אותי בתועבות ובלא אל זהו שאמר:

פסוק טו

הכעיס אפרים תמרורים. הכעיס אפרים את האל יתברך בתמרורים והם המזבחות שהיו כגלים וציונים וכמוהו שימי לך תמרורים ויש לפרשו ג"כ מענין מרורים ופירושו כעס תמרורים כלומר כעס רע ומר:

ודמיו עליו יטוש. דם נקי ששפך אפרים יטוש עליו אדוניו וכן חרפתו שחרף את האל יתברך בעשותו העגלים הכל ישיב לו גמולו בראשו:

יטוש. כמו והנם נטושים על פני כל הארץ. ויטוש על המחנה ענין התפשטות ואדוניו הוא הקדוש ברוך הוא ואף על פי שהוא אינו מכיר באדנותו על כרחו אדניו הוא והוא ישיב לו גמולו בראשו:

פרק יג

פסוק א

כדבר אפרים רתת. מתחלה קודם שחטא אפרים היה מוראו על העמים אשר סביבותיו כי בדברו היה אוחז רתת ורעדה השומע אותו והיה רם וגדול בשבטי ישראל כמו שנאמר עליו וזרעו יהיה מלא הגוים וזהו שאמר נשא הוא בישראל כלומר נשא ראשו בישראל וכיון שאשם בבעל מת כלומר נגף לפני אויביו כאלו מת כי אזלת ידו ועל הדרך הזה תירגם יונתן כד ממלל חד מדבית אפרים וגו':

פסוק ב

ועתה יוסיפו לחטוא. ועתה כשמלך ירבעם הוסיפו הם עוד לחטוא כי מתחלה כשהיו עובדים בימי השופטים היו עובדים הבעלים ושבים אל השם כשהיה עומד השופט והחזירם למוטב אבל עתה חשבו לעקור מכל עבודת אלהים יתברך שלא יעלה אדם לירושלים לעבודת בית המקדש ויעבדו לפני העגלים לעולם ואמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים:

ויעשו להם מסכה מכספם. והנה העגלים לא היו כסף אלא זהב אלא ר"ל מכספם שנתנו כל אחד לקנות זהב לעשות העגלים עשו להם כתבונת עצבים והם העגלים ופי' כתבונם כמו שהתבוננו בדבר איזו צורה יעשו והסכימו לעשות עגל כמו שעשו במדבר והטעם פירשנו בספר מלכים ויונתן תירגם כתבונם כמו כתבניתם שתרגם כדמותהון ומלת כתבונם היה ראוי כתבונתם וכן וצורם לבלות שאול כמו וצורתם כי הנפרד תבונה צורה וי"א כי הם משקל אחד יאמר מהם בלא ה"א תבון צור:

מעשה חרשים כלה. כל העגל הוא מעשה ידי חרש אין דבר רוחני בו כמו שאמר וכל רוח אין בקרבו:

להם הם אומרים. בעבורם הם אומרים כהני העגל לבני אדם הבאים לזבוח זבחי אדם כלומר מי מבני אדם שירצה לזבוח:

עגלים ישקון. ישקו העגלים על פיהם כי לא תהיה עבודתם שלימה עד שישקו אותם כי כן היה מנהגם כמו שאמר וכל הפה אשר לא נשק לו ורז"ל פירשו זבחי אדם שהיו זובחים בניהם לעכו"ם זהו שאמר אדם והיו אומרים להם כומרי עכו"ם מי שיזבח בנו לעכו"ם כדי הוא להיות נושק לעגל שהרי קרבן חביב הקריב לו:

פסוק ג

לכן יהיו כענן בקר. לפיכך ילכו לאבדון ויהיו כענן בקר וכטל שהולך בהשכמה מהרה הוא נפסק כשישיגנו חום השמש כן הם יכלו מהרה וכן יהיו כמוץ יסוער מגורן כמו המוץ והוא התבן הדק שתסערנו הרוח מהגרן כן יסוערו הם מארצם:

וכעשן מארובה. או כמו עמוד העשן היוצא מהחלון שיהיה במהרה בטל ונפסק:

יסוער. בצרי כמו בפתח והוא מהבנין שלא נזכר פעלו מהדגוש:

פסוק ד

ואנכי ה' אלהיך מארץ מצרים. כמו שפירשנו למעלה:

ואלהים זולתי לא תדע. לא היה לך לדעת ולעבוד אלהים אחרים זולתי כי תראו כי אין מושיע בלתי:

פסוק ה

אני ידעתיך. היה לך שתדעני כי אני ידעתיך במדבר וספקתי צרכך במדבר במקום שאין בו שום מחיה:

בארץ תלאובות. בארץ צמאה והיא המדבר והביא אדוני אבי ז"ל ראיה למלה הזאת מלשון ערבי שאומרים לאב אל דגול ר"ל צמא האיש ויונתן תירגם בארעא דהויתון וגו':

פסוק ו

כמרעיתם וישבעו. כאשר באו למקום מרעיתם והוא ארץ כנען היה להם כל טוב וישבעו וירם לבם ושכחוני כמו שאמר בתורה שעתידים לעשות כן אמר פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת ובקרך וצאנך ירביון וכסף וזהב ירבה לך וגו' ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך ואמר וישמן ישורון ויבעט וגו':

פסוק ז

ואהי להם. כיון שהם שכחוני גם אני זנחתים ונתתים ביד העמים:

והייתי להם כמו שחל. או כמו נמר שאשור על הדרך שנכון לטרוף מה שיעבור עליו בדרך כן הייתי להם שהשלטתי בהם אויביהם ולא היה להם כח להנצל מידם עד שהיו שבים אלי והייתי מרחם עליהם:

אשור. פעול מבנין הקל וכן הצווי מהקל ואשרו בדרך בינה בשקל שאמרו זכרו:

פסוק ח

אפגשם כדוב שכול. שהרגו בניו והוא שכול ומר נפש ואם ימצא אדם או בהמה יבקעם מהרה ובזכרו דוב שכול ולא אמר אריה או נמר שכול אומרים כי הדוב כשתלד תלד כמו חתיכות בשר כי הולד מכוסה כולו בהולידו בשליא עבה מאד והדוב מלחכת השליא

וחותכת מעט כדי שלא תזיק לולד והיא יגיעה בזה מאד עד שתעביר כל הבשר ויצא הולד ולפי שטרחה הרבה בו היא מרת נפש יותר כשיהרגו אותו:

ואקרע סגור לבם. לבם שהוא סגור ולא יבין אקרענו. וזה דרך משל כי כן יעשה האריה בטרפו יקרע הגוף עד הלב ויאכלנו וישתה דמו:

ואוכלם שם כלביא. שם בעריהם אוכלם בדבר ובחרב האויב כמו הלביא הטורף בלי חמלה גם חית השדה תבקעם בחוץ כמו שאמר בתורה והשלחתי בכם את חית השדה ושכלה אתכם וגו' ויונתן תירגם כחות שינא וגו':

פסוק ט

שחתך. העגל שזכר למעלה אמר הוא שחתך כי לולא זה בי היה עזרך ובאו שני בי"תי השמוש כאחד ויספיק באחד אלא ששני הקשרים נכונים בענין וזה מנהג הלשון לדבר ככה ופי' בי היה עזרך או כי שמי היה בעזרך וכן כי שלח ברשת ברגליו כמו ברשת רגליו, וכן המנהג בשני כפ"י הדמיון כעבד כאדוניו כמוך כפרעה:

פסוק י

אהי. אני אהיה קיים לעולם אבל מלכך איפא שמאסת במלכותי ושאלת מלך שיושיעך ואיה הוא שיושיעך:

בכל עריך. שבאים עליהם האויבים כמו שאמרת ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו:

ושופטיך. ששמת עליך מדעתך הרי אתה רואה כי לא יועילוך מלך ושולטנים ושרים כי אם בעזרתי ויונתן תירגם אהי הפוך כמו איה שתרגם אן מלכך וגו':

פסוק יא

אתן לך. נתתי לך מלך באפי, כי לא ברצוני שאלתם מלך כמו שאמר אותי מאסו ממלוך עליהם ולקחתי אותו בעברתי שמת במלחמת פלשתים ולא מלך אלא שנתים ותוכלו להכיר כי אין לכם מלכות אלא מלכותי והמלך שאמנה עליכם אם יעשה רצוני תנצלו הוא ואתם מכל רע, וי"מ אתן לך על שאול כמו שפירשנו ואקח על צדקיהו שהיה המלך האחרון, וי"מ במלכי השבטים ירבעם והושע בן אלה, ומה שאמר על ירבעם באפי כי באף שהיה לו על מלכות בית דוד נתנו:

פסוק יב

צרור. שמור הוא אצלי כמו הדבר השמור בתוך הצרור כמו שאמר איוב חתום בצרור פשעי והעון וחטאת הוא עון העגלים:

פסוק יג

חבלי יולדה. צירים כצירי יולדה יבואו לו בצרות שאביא עליו:

והוא בן לא חכם. לפי שהמשיל חבליו לחבלי יולדה אמר כי הנולדים אינם חכמים כלומר הדורות הבאים שראו אבותיהם בצרה בעונותיהם לא היו חכמים ולא התבוננו כי אבותם בעונם מצאתם הצרה ולא שבו ממעללי אבותיהם ועשו רע כמוהם:

כי עת לא יעמד במשבר בנים. כי אם היה חכם לא היה עומד עת אחת במשבר כי במהרה היה יוצא מן המשבר לאויר העולם והמשבר הוא הרחם ויש בנים זריזים בטבעם בצאתם מן הרחם ויצאו מהרה כן הם אם היו חכמים לא היו עומדים שעה אחת בצרה כי מיד שהיו שבים אל השם יתברך היו נצלים מהצרה:

במשבר. פתוח כי הוא סמוך למלת בנים ונקרא הרחם משבר מפני חבלי היולדה ושבריה שיש לה בהיות הולד ברחם ולא יוכל לצאת מהרה:

פסוק יד

מיד שאול אפדם. הייתי פודה אותם מיד שאול אם היו חכמים:

ממות אגאלם. כפל הענין במלות שונות:

אהי דברך מות. אבל עתה שאיננו חכם אלא נבל וכופר בטובתי לא די שלא אפדך ממות אלא אביא עליך המות בדבר ובחרב וברעב ובחיה רעה ופירושו דבריך דברי ששלחתי לך ולא שמעת בקולי הוא יגרום לך המות ואמר דברך כמו דברי כי הכנויים יפלו על הפעל ועל הפעול וכן ושמחתים בבית תפלתי שמעתי את תפלתך ויש מפרשים דבריך מן דבר לפי שסמכו למלת קטבך וכן הוא אומר מדבר באפל יהלך מקטב ישוד צהרים ויונתן תירגם יהא מימרי בהון וגו':

אהי קטבך שאול. ואני אהיה גורם כריתתך לשאול קטבך עניין כריתה וכן מקטב ישוד צהרים ותרגום ירושלמי לחטוב עצים למקטב אעין. וקטבך בא בקמץ הקו"ף שלא כמנהג משקלו וכמוהו קטני עבה:

נוחם יסתר מעיני. הנוחם שהייתי מנחם על רעתם כמו שאמר וינחם ה' על הרעה עתה יסתר מעיני כל כך הרבו לפשוע:

פסוק טו

כי הוא. כי אפרים היה מפריא בין אחים עד שלא עשה העגלים היה הולך וגדל ופורה בין אחיו כמו שאמר יעקב עליו ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו וזרעו יהיה מלא הגוים ועתה שחטא יבא קדים רוח ה' והוא מלך אשור, והמשילו לקדים שהוא רוח מזרחית כי ארץ אשור מזרחית לארץ ישראל, ועוד אמר קדים לפי שהוא רוח קשה, ואמר רוח ה' להגדיל הרוח ולחזקו כמו כהררי אל שלהבת יה ואמר גם כן רוח ה' לפי שהאל יתברך העיר את רוחו לבא על ישראל וכן אמר ויער אלהי ישראל את רוח פול מלך אשור ואת

רוח פלאסר מלך אשור וגו' וכן כתוב כשמלך מנחם בא פול על ארץ ישראל ובימי פקח בא תגלת פלאסר מלך אשור ובימי הושע בן אלה עלה שלמנאסר מלך אשור על שומרון ויצר עליה:

ממדבר עולה. כי הרוח הוא תמיד במדבר או פירושו כי מדבר יש בין ארץ ישראל לארץ אשור ומפני אותו הרוח שהוא מלך אשור יבוש מקור אפרים שהוא היה מתחלה כמו עץ פורה על מים כמו שנאמר עליו בן פורת יוסף בן פורת עלי עין ועתה יבוש מקורו ויחרב מעינו מפני אותו הרוח:

יבוש. שרשו יבש בשקל יאות מן יאת ויחרב כמו יבש מן חרבו המים:

הוא ישסה. אותו הרוח ישסה אוצר כל כלי חמדה:

פרק יד

פסוק א

תאשם. האל"ף בשו"א לבד והוא ענין שממה וכן ויאשמו יושבי בה וזכר שומרון כי הוא ראש ממלכת אפרים וכן אמר וראש אפרים שומרון והיא נלכדה אחרונה שבארץ ישראל:

כי מרתה באלהיה. כי היא החזיקה בעבודת העגלים כי אם היו המלכים טובים היו מחזירים ישראל למוטב:

ירטשו. דרך אכזריות להפיל הקטנים בקרקע או על הקירות לבקעם וכן דרך אכזריות לבקע הנשים ההרות:

והריותיו. בשקל דליותיו:

פסוק ב

שובה ישראל, **כי כשלת בעונך**. כי אתה רואה שכשלת בעונך לפיכך יש לך לשוב אל ה' יתברך כי אין מקימך ממכשולך אלא תשובתך אליו ובאמרו עד כמו אל וכן ושבת עד ה' אלהיך שובו עדי ואמרו רז"ל גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד שנאמר עד ה' אלהיך:

פסוק ג

קחו עמכם דברים. איני שואל מכם בתשובה לא כסף וזהב לא עולות אלא דברים טובים שתתודו בהם עונותיכם ושובו אל ה' בכל לבבכם ולא בשפתים בלבד או פירושו אחר שתשובו תתודו לפניו:

ואמרו אליו. כלומר אמרו לפניו כדברים האלה וכיוצא בהם:

כל תשא עון. כל עון תשא והוא הפוך כמו מקום שם קבר שהוא כמו מקום קבר שם או פירושו לכל תשא עון וקח טוב וקח דבר טוב או לב טוב:
ונשלמה פרים שפתינו. במקום פרים נשלמה לפניך וידוי שפתינו כי אתה רוצה בדברי תשובה יותר כי אין הקרבנות מועילות בלא וידוי העון כי בכלם נאמר והתודה אשר חטא ובשעיר המשתלח לא היה אלא וידוי דברים כי לא היה קרב ממנו דבר על גבי המזבח אלא הוידוי כמו שנאמר והתודה עליו את כל עונות בני ישראל וגומר:

פסוק ד

אשור לא יושיענו. והתודו לפניו ואמרו אשור שבטחנו בו עד עתה ידענו כי לא יושיענו כי אין בו כח להושיענו זולתך כי לה' התשועה:
על סוס לא נרכב. שהיינו שולחים רוכבי סוסים אל אשור להושיענו לא נעשה עוד זה:
ולא נאמר עוד. מבואר הוא:
אשר בך ירוחם יתום. כי ידענו כי בך לבדך ירוחם היתום ומי שאין בו כח אתה תתן בו כח ותצילהו וכן תעשה לנו:

פסוק ה

ארפא משובתם. ואם אתם תעשו כן הוא יענה אתכם אעלה ארוכה ומרפא למשובתם ולמרדם שמרדו בי עד עתה:
אהבם נדבה. אאהבם אהבת נדבה מלב טוב כי אפי שהיה לי עליו שב ממני כיון שהוא שב בתשובה אלי ואומר לשון רבים על דרך פרט ולשון יחיד על דרך כלל:

פסוק ו

אהיה כטל לישראל. הפך מה שאמר ויבש מקורו ואמר טל לפי שאינו נפסק כן טוב האל יתברך לא יהיה נפסק מהם וזה יהיה לעתיד בשוב הגלות:
יפרח כשושנה. אמר כשושנה לפי שנמשלה כנסת ישראל לשושנה כמו שכתוב אני חבצלת השרון שושנת העמקים ואמר כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות. ואם תאמר השושנה אין לה שרשים ונוחה להיעקר:
ויך שרשיו כלבנון. כמו עצי הלבנון שהם גדולים ושרשיהם רבים כן יהיו נטועים באדמתם ויתנו שרשים חזקים לא יוכלו להנתש ממקומם כמו שאמר ולא ינתשו עוד מעל אדמתם ועל דרך הזה אמר הבאים ישרש יעקב ומה שאמר ויך על דרך ומחה אל כתף ים כנרת כלומר יכו השרשים הנה והנה באורך וברוחב:

פסוק ז

ילכו יונקותיו. וכמו שהשרשים יתנו למרחוק כן יונקותיו ילכו למרחוק כלומר יתפשטו הנה והנה והיונקות הם הענפים הרכים כמו היונק, והיונקות הם משל לטובות המתחדשות להם בכל יום ויום. או יהיה משל השרשים תורת משה רבינו עליו השלום שתהא קיימת לעד והיונקות הם הדעות המתחדשות להם בידיעת האל יתברך יום ויום:

ויהי כזית הודו. שיהא כח לחותו קיים כמו הזית שעליו לחים כל השנה כלומר שלא יפסק טובו כל הימים:

וריח לו כלבנון. כמו כריח השדה אשר ברכו ה' כי הלבנון יש בו מינים רבים מעצים ומעשבים ויש בהם נותני ריח טוב רוצה לומר שילך שמם הטוב למרחוק:

פסוק ח

ישובו יושבי בצלו. ישובו לארצם ויהיו יושבים בצל האל יתברך:

יחיו דגן. יחיו עצמם בכל עת במצות האל יתברך שיקיימו כמו הדגן המחיה את האדם ברוב דגן חסר כ"ף הדמיון וכמוהו לב שמח ייטיב גהה כי חטאת קסם מרי והדומים להם ואם תאמר יפסק טובם כמו הדגן הפוסק ויבש עד שיזרעו אותו פעם אחרת לא אלא ויפרחו כגפן כמו הגפן כי אחר שלקטו פירותיו אינו נפסק ויבש אלא יפרח שנה אחרת וכן בכל שנה ושנה:

זכרו כיין לבנון. ריחו כמו אזכרתה לה' אמר ריח יין הגפן שנמשלו ישראל לו יהיה כריח יין לבנון שיש לו ריח טוב, וראיתי בספר אסף הרופא כי יין לבנון ויין חרמון ויין הכרמל ויין הרי ישראל וירושלם ויין הרי שומרון ויין הרי כפתור מצרים אלה היינות הם עליונים על כל מיני היין לריח ולטעם אף למרפא ומשל הריח יהיה השם הטוב שיהיה לישראל בכל העמים לעתיד ויש מפרשים ישובו ינוחו כמו בשובה ונחת ויש מפרשים יחיו דגן שיהיה שנוי טבע בדגן לעתיד בבא הגואל שיחיו אותו כמו הגפן ולא יצטרכו לזרוע הדגן אלא פעם אחת כמו הגפן וכיוצא בזה זכרו רבותינו ז"ל בשנוי טבע שיהיה לעתיד בחטה:

פסוק ט

אפרים. ואז יאמרו מה לי עוד לעצבים כי בעוד שהייתי עובד אותם היה לי כל הרע ועתה שאעבוד את ה' יהיה לי כל הטוב הזה, ואמר הקדוש ברוך הוא כשיאמר אפרים זה:

אני עניתי ואשורנו. כלומר אביט אליו בעת רצון הפך והסתרתי פני מהם ומה אומר לו:

אני כברוש רענן. אני אהיה לך כמו הברוש רענן שכופפין ראשו אצל שרשיו כן אני מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח, ואם תאמר הברוש אינו עושה פירות ממני פריך נמצא בכל עת ובכל זמן:

פסוק י

מי חכם ויבן אלה. וכשהשלים הושע נבואתו אמר מי בכם חכם ויבין אלה התוכחות שדברתי עד הנה:

כי ישרים דרכי ה'. לא כאותם שאומרים לא יתכן דרך ה' כמו שאמר ביחזקאל כי אם תשובו בתשובה שלמה לא תזכרנה לכם תועבותיכם הראשונות:

וצדיקים ילכו בם. כי יכירו וידעו כי כל דרכיו משפט, ואם יראו צדיק ורע לו או רשע וטוב לו יחשבו כי הכל אמת ודרך ישר מהאל יתברך כי הצדיק שאנו רואים אולי אינו צדיק בלבו כמו שהוא בנראה והאל בוחן לב וחוקר כליות או מיסרו לטובתו לעולם הבא שהוא עולם השכר וכן הרשע וטוב לו אולי עשה קצת טובות ומשלם לו האל יתברך בחייו כדי שיאבד ברוב רשעו לעולם הבא כמו שאמר בתורת משה רבינו עליו השלום ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו:

ופושעים יכשלו בם. כי יאמרו אין מסדר ומנהיג העולם ואיננו בדרך ישר כי הצדיק יבואנו רע והרשע יבואנו טוב לפיכך אינם שבים מרשעם וילכו אחרי תאות לבם ויכשלו ויאבדו ואדוני אבי ז"ל פירש ופושעים יכשלו בם כאשר ישובו הפושעים לדרכי ה' ולא היו רגילים בהם כמו הצדיקים יכשלו בהם כאדם שאינו יודע הדרך וזה נאמר על הפושעים שלבם עוד בדרך פשעם אך השבים בלב שלם אלהיהם יעזרם כדי שלא יכשלו והצדיקים במנהגם ילכו דרך סלולה וישרה: